

**QAACCESSA QABIYEEFI UNKA WEEDDUU
ARRABSOO DURBAA SIRNA NAQATANII FUUDHUU
GODINA WALLAGGA LIXAA AANAA HAARUU**

MAAMMOO BADHAASAA

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII, MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORII**

HAGAYYA 2009/2017

FINFINNEE

**QAACCESSA QABIYEEFI UNKA WEEDDUU
ARRABSOO DURBAA SIRNA NAQATANII FUUDHUU
GODINA WALLAGGA LIXAA AANAA HAARUU**

**MAAMMOO BADHAASAA
GORSAN: DR. TOLAMAARIYAAM FUFEE**

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSISUUN
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOKILORIF DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII, MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRIIFI FOKILOORII**

HAGAYYA, 2009/2017

FINFINNEE

Yuunvarsitii Addis Ababaa
Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraa Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbarruu barsiisuun gamisaan guuttachuuf mata duree: “Qaaccessa Qabiyyeefi Unka Weedduu Aarrabsoo Durbaa Sirna Naqatanii Fuudhuu Godina Wallagga Lixaa Aanaa Haaru” Maammoo Badhaasaa Wayyeessaan qophaa’ee sadarkaa madaallii yuunivarsiitiin kaa’e guute.

Koree Qormaataa

Qoraa keessaa _____	Mallattoo_____	Guyyaa_____
Qoraa alaa_____	Mallattoo_____	Guyyaa_____
Gorsaa_____	Mallattoo _____	Guyyaa _____

Itti Gaafatamaa Muummee ykn Qindeessaa Sagantaa Digurii Lammaffa(MA)

Axereeraa

Qorannoon kun mata duree “qaaccessa qabiyyeefi unka weedduu arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu “ irratti kan gaggeeffamu yoo ta’u, bakki itti gaggeeffame immoo Godina Wallagga Lixaa Aanaa Haaruutti. Qorannoo kanaaf ka’umsi, weedduun arrabsoo durbaa kan aadaafi barsiifata hawaasaa baatu yeroo ammaa dagatamuufi baduu isaati. Kaayyoon qorannichaas, weedduu arrabsoo durbaa kan sirna naqatanii fuudhuu qabiyyeefi unkan qaaccessuu, sadarkaa inni irra jiru addaan baasuufi furmaata lafa kaa’uudha. Kaayyoo kana galmaan ga’uuf maddi ragaa qorannoo kanaaf odeeffannoon irraa funaaname maanguddoota, hawwaniifi ogeessota waajjira Aadaafi Turizimii waa’ee weedduu arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu gadifageenyaan beekaniidha. Raga kennitoonni kun mala iddatteessuu miti carraa keessaa iddatteessuu akkayyootti gargaaramuun filamaniiru. Oddffannoo raga kennitoota irraa mala funaansa ragaalee afgaaffiifi marii gareetiin gargaaramuun funaanamerraa ka’uun weedduun arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu guyyaan cidhaa yeroo torban sadii hafu: bakka lamaanittuu shamarran galgala galgala arrabsoo sanaan gartuu isaanii jajuun gartuu biroo immoo ni arrabsu. Kunis mana lamaanittuu jala bultii jedhama. Yeroon biroon kan arrabsoon sun gaggeeffamu gaafa cidhaati. Kan mana warra intalaa yeroo jalbultii, arrabsoo yeroo gurbaan dhufu ittiin balbala dhowwatan, kan yeroo gurbaan maaddiitti dhiyaatu ittiin arrabsan, kan dura deemaa ittiin arrabsan, kan yeroo gurbaan intala fuudhee galuuf ka’u ittiin arrabsaniifi weedduu gundoo booreeti. Kan mana gurbaa immoo weedduu jalbultii, kan intala ittiin balbala dhowwatan, kan yeroo intalli mana gurbaa geessu ittiin arrabsan, kan yeroo intalli mana gurbaa seentee teessu ittiin arrabsanfi kan miinjeen ittiin arrabsamtufaadha. Qabiyyeen weedduu arrabsoo durbaa kallattiinis ta’e alkallattiin waan hawaasa keessatti mul’tu ibsuudha. Unki weedduu arrabsoos, wal diddaa, wal fakkaatinsa isaafi gamtaan ykn ijaarsi isaa maal akka fakkaaatu kan agarsiisuudha. Unki weedduu arrabsoos saraaroota, cabsata, gaalee, birsaga, yeedaloofi unataan qaacceffameera. Haaluma kanaa qabiyyeefi unki qaacceffamanii dhiyaataniiru. Argannoowwan gurguddoon qorannoo kanaa akka ibsanitti arrabsoon afwalaloofi yeedaloon dhiyaate, falaasama hawaasichaa nimul’isa; tokkummaa hawaasaa ni cimsa; safuu hawaasichaa ni barsiisa, hojiif nama kakaasuun jijjiirama amalaa ni fida. Kanaaf aadaa weedduu arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu akka duriitti deebisuun yoo dadhabamellee, qoratanii barreeffamaan kaa’uun hawaasichi akka irraa baratu gochuufi walaloo kana qabiyyee barnootaa keessa galchuun dhaloonni akka irraa baratu gochuun barbaachisaadha.

Galata

Hunda dura waaqayyo isa nagargaaree kanaan na ga'eef galanni guddaan haa ga'u. Itti aansuun, qorannoon kun akka naaf milkaa'uuf yeroo isaanii aarsaa naaf gochuun nuffii tokko malee deggarsa cimaa wal irraa hin cinne naaf kennaa, na sirreessaa kan turan gorsaa koo Tolamaaram Fufaa (phd) guddaan galateeffadha.

Baasii barbaachisaan nagargaaruufi tumsa yaadaa kan naaf kennite akkasumas yeroosaa keessatti akkan raawwadhuuf qophii adda addaa kan naaf qopheessite haadha warraa koo Abarraash Guuttataaf galanni koo guddaadha.

Raga kennitoota koo yeroo isaanii aarsaa godhanii nuffii tokko malee wanta gaafataman hunda irratti yaada naaf kennan maraaf galata guddaan qabaaf. Qorannoo kana keessatti barreeffamaan kan na gargaaran obbo Ayyalee Kabbadeefis kabajaan koo kan onnee irraa maddeedha.

Yeroon qorannoo kana hojjedhu kan na bo'aarsaa turan ijoollee koo Lataa Maammoo, Beenyaa Maammoofi Milkii Maammoo otuun hin galateeffatin bira hindarbu.

Dhumarratti odeeffannoo barbaachisu raga kennitoota koo irraa deemee akkan funaannadhuuf deggarsa naaf barreessuun akkasumas waraqaafi filaashii kan naaf gumaachan bulchaa Aanaa Haaruu obbo Miratuu Qalbeessaatiif galanniifi kabajni koo daangaa hin qabu.

Gabaajewwan

Gabaajewwan armaan gadii kun maqaa odeefkennitoota odeeffannoo kennanii kan ibsuudha. Isaanis barreeffamoota biroo keessatti kan beekaman osoo hin taane waraqaa qorannoo koo kana qofa keessatti kanan dhimma itti ba'eedha.

AA	Alamii Asaanaa
BC	Bultum Cawwaaqaa
BW	Badhaasaa Wayyeessaa
DA	Dirribee Abdataa
DDH	Dullee Dhabbasaa
DJ	Dinagdee Joobir
FDH	Fufaa Dhaabaa
HA	Hambisaa Ayyaanaa
HG	Haayilee Guutaa
KT	Kuusaa Tuuchoo
LF	Lammeessaa Fiixumaa
MM	Mulugeetaa Mangashaa
NO	Nigaatuu Olaanaa
TB	Taaddasaa Buusaa
TR	Tamasgeen Ragga'aa

Jibsoo/hiika jechootaa

- Arbii meeshaa ittin wayyaan dha'amu
- Ashuffee marga hokaa jabbileef oolu
- Baangoo gar malee guddaa
- Beqee qaama saalaa dubartii
- Dhal'aa dhiita'aa ta'ee kan rifeensi irra hin jirre
- Faccee ittisa, of irraa dhowwu, dhowwachuuf carraaquu
- Foksi gar malee hooqii irraa quncisi
- Hoomii maqaa mukaa
- Jeejee beela,
- Kiyyeessuu saal qunnamtii raawwachu
- Munnee udduu
- Qinxiraama qaama saalaa dhalaa irraa muramee kan gatamu
- Raccee firii hedduu godhachu
- Sigibii halalummaa,sagaagalummaa
- Yuuyyee gadi badii namaa

Baafata

Qabiyyee `	Fuula
Axereeraa.....	i
Galata	ii
Gabaajewwan.....	iii
Jibsoo/hiika jechootaa	iv
Boqonnaa Tokko: Seensa	1
1.1 Seenduubee Qorannichaa	1
1.2.Ka’umsa Qorannichaa	2
1.3 Kaaayyoo Qorannichaa	3
1.3.1 Kaayyoo Gooroo.....	3
1.3.2 Kaayyoo Gooree Qorannoo Kanaa.....	3
1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa.....	4
1.5 Daangaa Qorannichaa.....	5
1.6 Hanqina Qorannichaa	5
1.7 Hidda Dhaloota Haaruu	6
Boqonnaa Lama:Sakatta’a Barruu	9
2.1 Yaaxina Qorannichaa	9
2.2 Maalummaa Afoolaa	9
2.2.1 Amaloota Afoolaa.....	11
2.2.2 Faayidaa Afoolaa.....	12
2.2.3 Gosoota Afoolaa.....	12
2.3 Maalummaa Afwalaloo	12
2. 4 Maalummaa Weedduu.....	14
2.4.1 Amaloota Weedduu.....	14

2.4.2 Faayidaa Weedduu	15
2.4.3 Gosootaa weedduu	17
2.5 Weedduu Arrabsoo durbaa	18
2.6 Fayyadama Afaanii weedduu Arrabsoo Durbaa sirna Naqataa Keessatti	18
2.6.1 Filannoo jechootaa	19
2.6.2 Irra deddeebii Jechootaa	19
2.6.3 Malleen Dubbii	19
2.7 Unka Weedduu Arrabsoo Sirna Naqatanii Fuudhuu	21
2.7.1 Sararoota (lines)	21
2.7.2 Cabsata (stanza)	21
2.7.3 Gaalee (phrase)	22
2.7.4 Birsaga (syllable)	22
2.7.5 Yeedaloo/dhikkisa (Rhythm)	22
2.7.6 Unata/sagalee moggoo (Rhyme)	22
2.8 Barruu Wal Fakkii	23
Boqonnaa Sadii: Malleen Qorannchaa	25
3.1. Saxaxa Qorannoo	25
3.2. Madda Ragaalee (Madda Odeeffannoo)	25
3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu	26
3.4. Mala Funaansa Odeeffanno	26
3.4.1. Afgaaffii	26
3.4.2. Marii Garee	27
3.5 Mala Qaaccessa Odeeffannoo	27
Boqonnaa Afur: Dhiyeessaafi Qaaccessa Odeeffannoo	28
4.1 Hiika Weedduu Arrabsoo Sirna Naqatanii Fuudhuu	28
4.2 Faayidaa Weedduu Arrabsoo Sirna Naqatanii Fuudhuu	30

4.2.1. Safuu Hawaasaa Tiksuuf	31
4.2.2 Amala Badaa Qeequuf	31
4.2.3 Gorsa Kennuuf	31
4.3 Yeroofi Bakka Raawwii Weedduu Arrabsoo Sirna Naqatanii Fuudhuu.....	32
4.3.1 Weedduu Arrabsoo Mana warra Intala Heerumtuu	32
4.3.1.1 Weedduu Jala Bultii Cidhaa Kan Mana Warra Intalaa	33
4.3.1.2 Weedduu Gurbaa Fuudhu Ilaalchisee Weeddifamu.....	34
4.3.1.3 Haadha Gurbaa Fuudhuu Ilaalchisee Weedduu Weeddifamu.....	38
4.3.1.4 Weedduu Obboleessa Gurbaa Fuudhuu Ilaalchisee Weeddifamu	40
4.3.1.5 Abbaa Gurbaa Fuudhuu Ilaalchisee Weedduu Weeddifamu.....	40
4.3.1.6 Weedduu Gaafa Cidhaa Mana Warra Intalaatti Weeddifamu	41
4.3.1.7 Weedduu Yeroo Gurbaan Dhufu Ittiin Balbala Dhowwatan.....	43
4.3.1.8 Weedduu Yeroo Gurbaan Nyaatatti Dhiyaatu Ittiin Arrabsamu	45
4.3.1.9 Weedduu Mana Warra Intalaatti Dura Deemaa Ittiin Arrabsan.....	47
4.3.1.10 Yeroo Gurbaan Intala Fudhatee Galuuf Ka’u Weedduu Weeddifamu	48
4.3.1.11 Weedduu Gundoo Booree	49
4.4 Weedduu Gara Mana Gurbaatti Intala Heerumtu Ittiin Arrabsan.....	51
4.4.1 Weedduu Arrabsoo Jala Bultii Cidhaa kan Mana Gurbaa Fuudhuu	51
4.4.2 Weedduu Gara Mana Gurbaatti Intala Ittiin Balbala Dhowwatan	54
4.4.3 Weedduu Yeroo Intalli Heerumtu Mana Warra Gurbaa Geessu Weeddisan	56
4.4.4 Weeddu Yeroo Intalli Gara Mana Gurbaa Seentee Teessu Ittiin Arrabsan.	57
4.4.5 Weedduu Miinjeen Gara Mana Gurbaatti Ittiin Arrabsamtu.....	59
4.5 Arrabsoo Gaa’ilaa Aanaa Haaruu Keessatti Itti Fayyadama Malleen Dubbii...	60
4.5.1 Akkasaa.....	61
4.5.2 Arbeessa.....	61

4.5.3 Iddeessa.....	62
4.5.4 Nameessa	63
4.6 Unkaa Weedduu Arrabsoo Sirna Naqatanii Fuudhuu	63
4.6.1 Sararoota (Lines)	63
4.6.2 Cabsata(stanza).....	64
4.6.3 Gaalee (phrase).....	65
4.6.4 Birsaga (syllable).....	65
4.6.5 Yeedaloo/dhikkisa (Rhythm).....	66
4.6.6 Unata/sagalee moggoo (Rhyme)	66
4.7. Sadarkaa Arrabsoon Durbaa Yeroo Ammaa Irra Jiru	67
Boqonnaa Shan: Goolabaafi Yaboo	69
5.1 Goolaba.....	69
5.2 Yaboo	71
Wabiilee	73
Dabaleewwan	

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1 Seenduubee Qorannichaa

Fookiloriin umurii dhalli namaa qabu waliin kan walitti dhiyaatu haa qabaatu malee, maqaa kana jalqaba kan argate garuu, yeroo dhiyoo waggoota 165 dura bara1946 joornaalii “The Athenaeum” jedhamu irratti jecha “folklore” jedhutti fayyadamuun ture. Maddi jecha kanaas jechoota afaan Ingilizii “folk-lore” jedhamuun barreeffamaa ture. Yeroo jalqabaaf jecha kanatti kan fayyadame nama lammii biyya Ingilizii kan ta’e William John Thomas /1803-1855/ dha. Haata’u, malee qorannoon isaan dura bifa biraatiin biyya Ingilizii keessatti gaggeeffamuu isaa gareewwan “Antiquarian Scholar Ship” jedhamu ibsaniiru Dundes (1965:32).

Fookilooriin akkuma maqaa isaa irraa hubatamu sabni tokko eenyummaa, amantii, haala jiruufi jireenyaa, heeraafi seera, falaasama, oodaafi safuusaa, dimshaashumatti ilaalcha ardiilee addunyaa keessa jiran kanaf qabu kana barreeffamaan osoo hin ta’in, afaaniin dhaloota tokko irraa gara dhaloota itti aanutti kan ittiin dabarsuuf gargaaramu damee aadaa saba tokkooti. Karaa biraatiinis, akka hayyoota xiin-aadaatti afoolli calaqqee aadaati Dundes (1965:32). Afoolli haala addunya kanaa kan ittiin hubatnu haala jirufi jireenyaa, haala uffannaafi akkaataa jireenya dhala namaa hunda nidabalata jechuudha. Kunis kan raawwatamuufi ittiin ibsamuu danda’u afoola sabni tokko qabutti gargaaramuudhaan. Afoola ilaalchisee beektonni gara agaraa akka hiika kennaniifitti afoolli Oromoo gabbataadha.

Ogafaanni duudhaa uummataa ibsuuf ga’ee guddaa kan qabu ta’u iyyuu akka ogbarruutti beekamaafi bakka argachaa hinturre. Ogafaanni saba tokkoof fayidaa guddaa qaba. Ittiin barsiisuuf, bashannansiisuuf akkasumas, safuun hawaasichaa dhaloota gidduutti tamsa’uufi eegamuu isaa to’achuuf tajaajila. Muuxannoolee jiruufi qorannaalee erga waa’een ogafaanii qoratamuu eegalee kaasanii hojjetaman irraa kan hubatamu danqaa ture cabsuudhaan dhalootaa dhalootatti darbaa tureera; har’as darbaa jira. Huduma caalaa immoo carraa guddinni barnootaafi ogbarruun isaaf banetti gargaaramuudhaan afoolli galmeeffamee dhaloota itti aanuuf gara ol ka’amuutti dhufeera Finnegan (1970:17). Sabni Oromoos baroota hedduuf kan ittiin jiraataa tureefi beekamuu safuufi ooda sabichaa kan bu’uureffate aadaa warroommii keessatti gosoota weedduu aadaa fayyadamaa turuu isaatiin. Mallattoo eenyummaa kan jedhaman fakkeenyaaf qooqa, aadaa, duudhaa, seenaa, naannoo jireenyaa, bifa

qaamaa, sansakaa, ilaalcha uummataaf qabu kkf hammata. Dabalataanis eenyummaa saba tokkof bu'uura jireenyaati.

Qaama adda addaa afoolli qabu keessaa weedduun tokko akka ta'e beekamaadha. Walaloon ogafaan keessatti dhiyaatu immoo afwalaloodhaan. Afwalaloon hawaasa dubbisuu yookaan barreessuu hindandeenyeen yookaan danda'uun weedduun qindeeffamee afaaniin darbuudha. Afwalaloo Oromoo keessaa weedduun damee tokko yommuu ta'u, aadaa fuudhaafi eerumaa saba Oromoo keessatti ga'ee guddaa qaba. Fakkeenyaaf, sirna fuudhaafi heerumaa Oromoo keessatti weedduun shamarranii jala bultii irraa eegalee hanga gaafa deebiteetti jiru bifa walaloon ergaa ykn dhaamsa dabarsu qaba. Sabni Oromoos walaloo fuudhaafi eerumaa kan aadeffatee ittiin jiraachaa tureedha Finnegan (1976:17).

1.2.Ka'umsa Qorannichaa

Qoranno kanaaf ka'umsi dagatamuufi baduu aadaafi barsiifata Oromoo keessattiyyuu weedduu arrabsoo gaa'ilaati. Walaloon afoolaa aadaa, duudhaa, falaasamaafi sona hawaasaa baatee kan jiru yommuu ta'u afaaniin dhalootaa dhalootatti waan darbuuf adeemsa keessa jijjiiramni irratti mul'achuufi baduu danda'a. Akka Fedhasaa (2013:49) Finnegan (1970) waabeffachuun eeruttis walaloon afoolaa baattuu aadaa afaaniin dhaloota qaqqabuudha. Afaaniin darbaa dhufuunsaas dhiibbaa qabaachuu danda'a. Haalli turtiisaa barreeffamaan waan hin taaneef, baraa baratti jijjiiramaa deema. Haala kanaanis hawaasa keessaa dagatamuun baduu danda'a. Kaara biraatiin immoo afwalaloon jiruufi jireenya hawaasaa barsiisaa ture; sababoota dhiibbaa siyaasaa, amantiifi ammayyummaatiin dagatamaa dhufuu isaati. Kana irraan kan ka'e aadaan hawaasichaa du'aa deemuun safuufi barsiifanni hawaasichaa badee jira. Yeroo ammaa kanas, walaloon afoolaa keessaayyuu weedduun arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu dagatamee jira. Keessumaa namoonni amantiin wal qabsiisanii aadaan weedduu arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu keessaatti arrabsoon gaa'ilaa akka baduuf sababa ta'aniiru. Gama birootiin immoo yoo ilaalame dhaloonni ammaa kun qaroominaaf hiika sirrii kennuu dhabuudhaan akka waan qaroominni aadaa malee qofaa isaa socho'uutti aadaa dagachuun qaroomina qofatti hirkachuudha. Sirna barnootaa keessattis xiyyeeffannoon itti hinlaatatamne. Rakkoon baduu kanaayyuu gama tokkoon yoo ilaalame, sirna barnootaa keessa galuu dhabuu afoolaati. Weedduun arrabsoo gaa'ilaa kun irranfatamuun dhiibbaa hedduu abbaa aadichaa kan

ta'e Oromoo irraan ga'eera. Baduun weedduu arrabsoo gaa'ila a eenyummaan hawaasichaa akka dagatamu godha. Ga'ee aadaan haala jiruufi jireenyaa keessatti taphatus ni hafa. Hawaasichis aadaa isaa irraanfatee aadaa hormaan akka bulu ta'a. Faayidaa aadaan hawaasichaaf gama siyaasaan, dinagdeen, jiruufi jireenyaan kennus ni dagatama. Kanarraa ka'uun albuuda dagatamaa jiru kana oolchuufi arrabsoo sirna gaa'ila dhaloota durii biratti beekamaafi kabaja olaanaa qabu ture, qoratamee dhaloota har'aafis ta'e kan gara fuula duraatti akka darbu gochuun barbaachisaadha. Bu'uuruma kanaan qorataan weedduu arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu Oromoo Godina Wallaggaa Lixaa keessattuu kan Aanaa Haaru qoratee dhiyeesse. Amma qorataan kun ilaaletti weedduu arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu naannoo kanaa irratti qorannoon gadi fageenyaa hojjetamee waan jiru hin fakkaatu. Kanaaf dhimma kana irratti qorataan qorannoo adeemsise.

Kanaafuu, xiyyeeffannoon qorannaa kanaa damee afoolaa keessaa weedduun arrabsoo durbaa aanaa Haaru keessatti sadarkaa akkamii irra akka jiru ibsuufi qabiyyee fi unka isaa qaaccessuu irratti xiyyeeffate. Bu'uuruma kanaa, qorannoon kun gaaffilee armaan gadii deebisa.

1. Weedduwwan arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu isaan kami?
2. Weedduun arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu yeroofi bakka akkamii keessatti raawwata?
3. Weedduwwan arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu qabiyyeen isaanii maal fakkaata?
4. Weedduu arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu keessa unka akkamiitu jira?
5. Yeroo ammaa kana weedduun arrabsoo durbaa hawaasicha keessatti sadarkaa akkamii irra jira?

1.3 Kaaayyoo Qorannichaa

1.3.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa weedduu gaa'elaa keessaa arrabsoo gaa'elaa Oromoo godina Wallaggaa Lixaa Aanaa Haaru qabiyyee fi unkaan xiinxaluudha.

1.3.2 Kaayyoo Gooree Qorannoo Kanaa

1. Weedduwwan arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu ni tarreessa.

2. Yeroofi bakka raawwii weedduu arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu ni ibsa.
3. Qabiyyee weedduu arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu ni qaaccessa.
4. Weedduu arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu unkaan ni xiinxala.
5. Hawaasa keessatti sadarkaa weedduun arrabsoo durbaa irra jiru ni ibsa.

1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa

Qorannoon kun weedduu arrabsoo durbaa kan sirna naqatanii fuudhuu badiirraa hambisuurra darbee, gosoonni afoolaa biroon akka qoratamaniif karaa saaquu danda'a. Qabannisaa, qabiyyeefi unka weedduun arrabsoo durbaa qabu xiinxaluun guutummaa afoolaa qorachuuf nama onnachiisa. Hawaasa naannoo kanaa keessatti gosni afoolaa kun deebi'ee akka yaadatamuufis ni gargaara. Kunis, uummanni qabiyyee qabaachuu weedduu gaa'elaa baree dhaloota boodaaf akka dabarsu ni kakaasa. Fakkeenyaaf, yeroo qorattootni dhimma kana gaafachuuf itti deddeebi'an fayida qabeessummaan afoolaa keessa isaaniitii dammaqsuu danda'a. Dabalataanis, qorannoon kun namoota kitaaba barnootaa qopheessaniif madda wabii ta'uu mala. Kana malees, namoota mata duree kanaan wal fakkaatu irratti hojjechuu barbaadaniif ka'amsa ta'a jedhamee yaadama. Kanaaf Afaan kanaan mata duree kanaan walqabatu bakka adda addaatti akka hojjetaniif qorattoota kana boodaaf odeeffannoo gaarii laachuu danda'a jechuudha. Dimshaashumatti, fayidaan qorannichaarraa argama jedhamee yaadamu:

- Gosa afoolaa kana badiirraa hambisuu danda'a.
- Namoota qorannoo kana fakkaatu hojjechuu fedhaniif ka'umsa ta'uu danda'a.
- Waajjira Aadaafi Turizimii Aanaa Haaroo akka madda odeeffannootti fayyaduu danda'a.
- Namoota kitaaba barnootaa qopheessaniif akka madda odeeffannootti fayyaduu danda'a.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun mataduree “Qaacceessa Qabiyyeefi unkaa Weedduu Arrabsoo Durbaa Sirna Naqtanii Fuudhuu” jedhurratti hojjetame. Daangaansaas karaa lamaan mul’ifameera. Innis, afoola keessaa weedduu arrabsoo durbaa irratti; bakki isaa immoo Godina Wallaggaa Lixaa Aanaa Haaruurratti daangeffame. Sabababni daangeffama kanaas, bal’ina afoolaafi dachee Oromiyaatiin walqabata. Gosoota afoolaa hundarratti hojjechuun waan hin danda’mneef, walaloo afoolaa keessaa weedduu arrabsoo durbaatu filatame. Anis hawaasa kana keessa jiraachaa waanan jiruuf, aadaa hawaasichaa keessaa kanneen irra caalaa dagatamaa jiran dhimma weedduu arrabsoo sirna naqtanii fuudhuun wal qabsiisee ilaaluuf onnadhe. Egaa, mataduree haala kanaan daangessuun kan barbaachiseef, weedduu gaa’elaa arrabsoowwan guutuu Oromiyaa keessa jiran takkaatti qorachuun ni ulfaata. Sababni isaa, yeroo dheeraafi baasii hedduu barbaada. Kana hambisuuf, gosa kanatti gadi fiduun barbaachise.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Qorannoo kana keessatti hanqinoonni tokko tokko kan qorataa mudatan ni jiru. Sababa fageenyaafi hojii idileetiif jecha yeroo yeroon deddeebi’uun gorsaa irraa qajeelfama fudhachaa deemuun qorannicha ga’umsaan gaggeessuu irratti hanqinni na mudateera. Haa ta’u malee qorannicha keessatti dhimmoota gorsa barbaadan adda addaa bakkuma hojii koo taa’ee bilbilaafi imeeliin akkasumas darbee darbee gorsaan wal arguun qajeelfama fudhachuun rakkoo na mudate furuuf yaaleera.

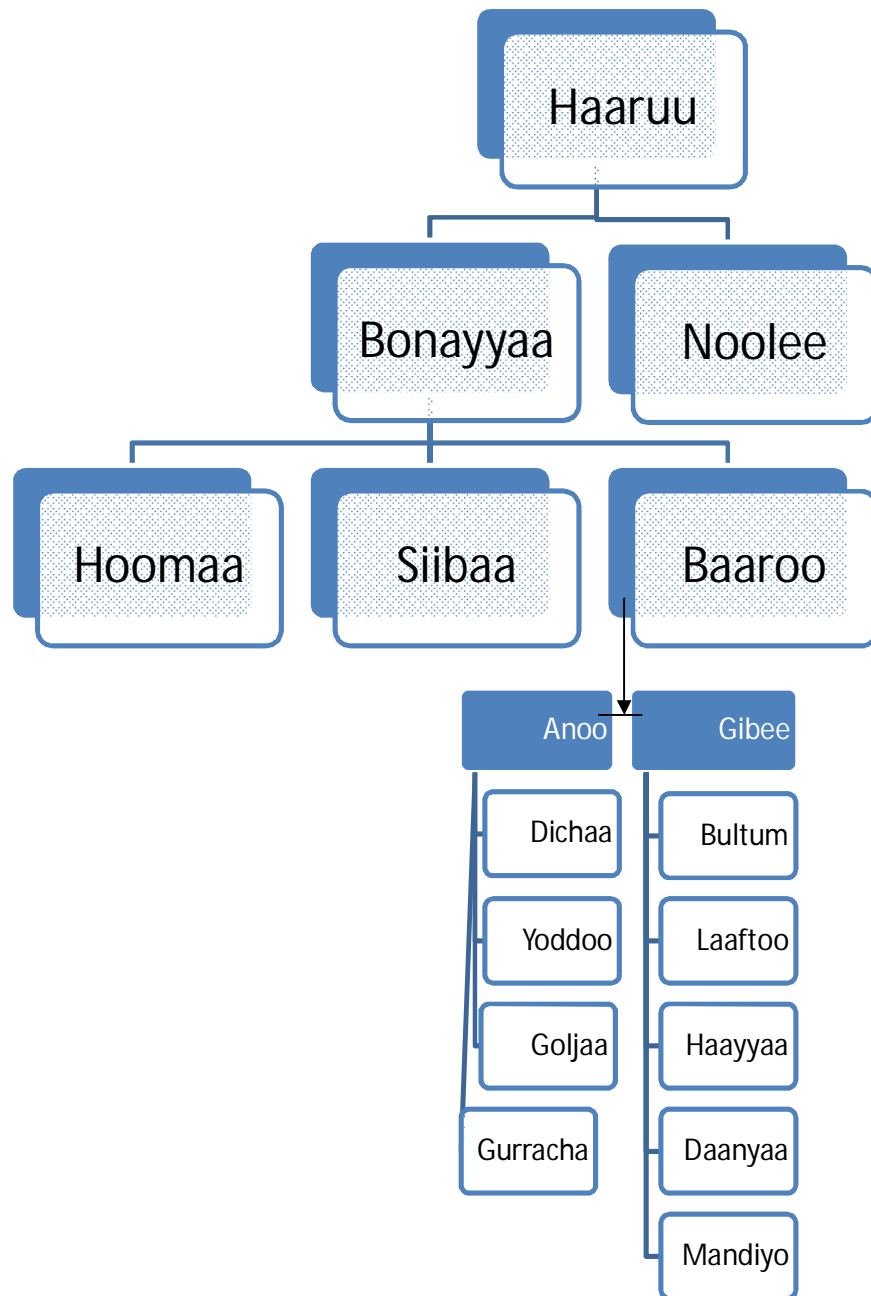
Haaluma walfakkaatuun, dhimma qorannaa kana ilaalchisee kanaan dura ragaaleen qindaa’an hin turre. Kana furuuf qorataan odeeffannoo afgaaffiifi marii gareen namoota haala qabatamaa hawaasa aanichaa sirriitti beekaniifi keessatti hirmaachaa turan adda baasuudhaan gaafachuun odeeffannoo qorannoo kanaa qindeessuuf yaaleera.

Akkasumas namoota odeeffannoo ga’aa kennan dhibuufi namootumti argamaniyyuu odeeffannoo ga’aa kennuuf suuraafi viidiyoon waraabamuuf ofqusataniiru. Kanaaf qorataan amantii irratti dhiibbaa akka hin geessisne ibsuun amansiisuufi gaafannichis siyaasa irraa akka walaba ta’e hubachiisuun akka bilisaan odeeffannoon kennamu ta’eera.

Hanqina maallaqaa namudateefis mindaa koo qusadhee itti fayyadamuun rakkoo koo furuun qorannichi akka galma ga’u godheera.

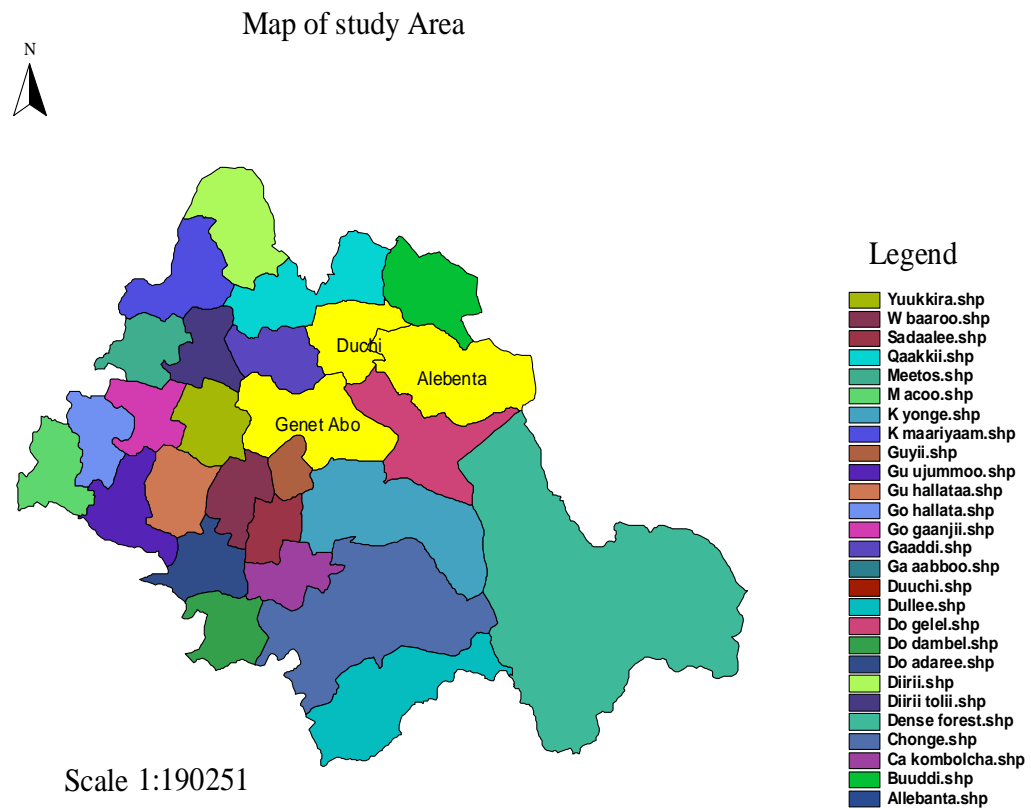
1.7 Hidda Dhaloota Haaruu

Akka ogeessonna aadaafi turizimii aanaa Haaruu obbo Mulugeetaa Mangashaafi Nigaatuu Olaanaa jedhanitti aanaan kun magaalaa Finfinnee irraa kiilomeetira 465fi magaalaa Godinaa Gimbii irraa gara kibbaatti kiilomeetira 23 fagaatee kan argamtu yoo ta’u naannoo Oromiyaa Godina Wallaggaa Lixaatti argamti. Daangaan ishees kaabaan aanaa Gimbii, kibbaan aanaa Sayyoo Noolee, Ba’aan aanaa Noolee Kaabbaa Lixaan immoo aanaa Hoomaan daangeffamtee argamti. Moggasni Haaruu jedhamu kunis kan argame nama maqaan isaa Haaruu jedhamu irraati. Namni Haaruu jedhamu kun kan adamoo jaallatu waan tureef yeroo yerootti mana irraa fagaatee deemee kan galu ture. Namichi kun nama haadha manaa lamaafi tokkoo tokkoo haadha manootii isaa irraa ijoollee torba torba qabu ture. Dubartoota kanaaf ijoollewwan isaanii warri angafaa Bonayyaafi Noolee jedhamu. Bonayya kan haadha manaa ishee angafaa yommuu ta’u Nooleen immoo kan ishee boodaati. Damee kana lamaan irraas latiileen garagaraa argamaniiru. Haaruun Bonayyaafi Noolee dhalche. Haaluma kanaan Bonayya Hoomaa, Siibaafi Baaroo dhalche. Baaroon Aanoofi Gibee dhalche. Aanoon Dichaa, Yoddoo, Goljaafi Gurraacha dhalche. Gibeen immoo Bultum, Laaftoo, Haayyaa, Daanyaaafi Mandiyoo dhalche. Ijoollee Haaruu keessaa yeroo ammaa aanaa Haaruu keessatti dagaaganii kan jiraachaa jiran latii Bonayyaa yeroo ta’an hiddi Noolee amma aanaa ollaa kan ta’e aanaa Noolee Kaabbaatti horanii jiraachaa jiru. Haaluma kanaan caasaan hidda latiinsaa hortee Haaruu akka armaan gadiitti kaa’amee

Caasaa hidda dhaloota Haaruu mul'isu

Madda : Waajjira aadaafi Turizimii Aanaa Haaruu

Kaartaa gandoolee aanaa Haaruu agarsiisu

Madda: Waajjiraa Aadaafi Turizimii aanaa Haaruu

Boqonnaa Lama:Sakatta'a Barruu

Boqonnaa kana keessatti yaaxina qorannichi bu'uureffatu, afoola ilaalchisee dhimmoota jiran hunda osoo keessa seenee hinilaalin dura, yaada waliigalaa kaasuun barbaachisaa waan ta'uuf hojiiwwan gurguddoo kanaan dura hayyoota adda addaatiin hojjetaman maalfaa akka ta'an ilaalameera. Qaphxiileen itti xiyyeeffatamus maalummaa weedduu arrabsoo naqataa, gosa weedduu arrabsoo naqataa, faayidaa weedduu arrabsoo naqata qabiyyeefi unkoota weedduu arrabsoo fuudhaa naqataa ilaalchisee barruuwwan hayyoota adda addaatiin hojjetaman sakatta'amee ilaalameera. Waa'ee weedduu arrabsoo sirriitti hubachuuf akka nu gargaaru dursinee afoola ilaalchisee yaadota garaagaraa hayyoonni ibsan kaasuudhaan ilaalameera.

2.1 Yaaxina Qorannichaa

Qorannoo tokko gaggeessuudhaaf yaaxina qorannoo sana deggaru bu'uureffachuun murteessaadha. Yaaxinaalee hayyoota adda addatiin lafa ka'aman keessaa yaaxina qorannoon kun bu'uureffate yaaaxina tajaajilaa yommuu ta'u, yaaxinni tajaajilaa afoola hawaasa tokkoo qorachuudhaan aadaa, haala jireenya isaaniifi sadarkaa qaroomina isaanii beekuuf gargaara. Yaada kana cimsuuf, Ben Amos (1975:46) "The functional approach to the categorization of oral literature actually as focused up on the relationships between forms of verbal art and existing cultural and social need." Akka yada kanaatti, yaaxinni tajaajilaa walitti dhufeenya hawaasaafi fedhii hawaasummaa gidduu kan qoratuudha. Haaluma kanaan qabiyyeefi unka weedduu arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu beekuun qaaccessuu, ergaa ykn fayidaa beekuufi sadarkaa weedduun kun irra jiru bira ga'uun barbaachisaadha. Kanaaf, anis yaaxina kanatti gargaaramee afoola keessaa weedduun arrabsoo durbaa kun qabiyyeefi unki isaa yeroo ammaa kana hawaasa keessatti maal irra akka jiru qoradhee lafa kaa'eera. Walumaagalatti, yaaxina tajaajilaan weedduu arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu qorachuun qabiyyeen, unkifi sadarkaan arrabsichaa maal akka ta'e qaaccessuudhaan hiika itti laachuuf gargaara.

2.2 Maalummaa Afoolaa

Afoolli afaaniin kan dubbatamu, kan sirbamu akkasumas unka sagalee kan irra deddeebi'amuun waljalaa qabuun raawwatamu ta'uu wayita ibsan George and Owen (1995:175) "Under the rubic (oral literature) folk spoken, song, and voiced forms of traditional utterance that shows repetitive patens" jechuun ibsa.

Afoola jechuun akkuma maqaa isaa irraa hubatamu barreeffamaan osoo hinta'in afaaniin dhaloota irraa dhalootatti kan daddarbaa dhufeefi kan darbaa jiru, fuuldurattis kan darbu damee aadaa saba tokkooti. Sabni tokko eenyummaa, amantii, haala jiruufi jireenya isa, heeraafi seera isaa, falaasamaafi ooda isaa, walumaagalatti, ilaalcha addunyaa irra jiru kanaaf qabu gara dhaloota itti aanutti dabarsuuf afoolli shoora guddaa qaba (BBO,1991).

Weedduun kan ittiin dhiyaatu ogafaanitti gargaaramuun akka ta'e ni beekama. Ogafaan, hubannaa hawaasaa ifa baasuufi jireenya hawaasa tokkoo kallaattii hedduun agarsiisuu akka danda'ufi huma kan qabu akka ta'e hayyoonni Georgefi Owen (1995:170) "...it is the case that in folklore implicit world views, principle and themes are made explicit" jechuun ibsu.

Haaluma wal fakkaatuun, Bukenya (1994:85) waa'ee ogafaanii ilaalchisee yeroo ibsu, "Oral literature is the heart of people's way of life. It is the very soul of their culture. As the reservoir of a people's values, it expresses a given society's world view and gives them a spring board from which their day-to-day existence is propped," jedha. Akka yaada kanaatti afoola haala jireenya hawaasaa tokkoo murteessuufi kuufama beekumsaa kan fuulduratti hawwasa fuudhee deemu ta'uusaa hubanna. Hawaasni afoolasaatiin muuxannoo jiruufi jireenyaa, duudhaafi rakkina jireenya keessatti isa mudate ittiin ibsata. Kana malees, muuxannoo hawaasni dur keessa darbe isa amma jiruuf malli ittiin qaqqabu ogafaaniin. Kana jechuun, afoola aadaa uummata tokkotti lubbuu horee umurii dheeraa akka qabaatu taasisa jechuudha. Hawaasni tokko seenaa akkamii keessa darbee akka dhufe adda baafachuuf ogafaaniifi waan afoola keessatti ammatamaniin ibsata.

Afoola Oromoo keessatti yeroo jalqabaaf abalutu dursee kana yookaan sana jedhe jechuun nama rakkisa. Amala isaa kanatu ogafaanni qabeenya uummataati isa jechisiise. Haata'u malee, namni uumamaan dandeettii kalaqqii qabu kalaqee hawaasaaf dabarsuun isaa nama ajaa'ibsiisa. Karaa biraatiin afoola tokko kan dubbatamu taanaan kan dhaggeeffatus waan jiruuf afoola hojii gareeti jedhamee beekama Wasanee (2008:161).

2.2.1 Amaloota Afoolaa

Afoolli amaloota hedduu qaba. Isaan keessaa kanneen bu’uura ta’an: uummtummaa, hurruubummaa, lufummaa, jijjiiramummaa, miidhagummaafi yeroonfaan ni argamu. Afoolli qabeenyaa uummataati. Akka kitaabaa abbaa barreesseenhin waamamu. Yaada kana Wasanee (2008:168) “miidhagummaan haalli afoolli sun itti faarfamu ilmaan namaa hawwachuu danda’uun dhiyaachuun dhiyaachuu isaa mul’isa” jedha.

Hurruubummaan haala wal duraa duubaan dhiyeenya afoolaa gochaan dhiyaatuudha. Afoolli nama tokko qofaan hindubbatamu. Gareewwan aadaan, amantiin, haala jireenyaatiin walfakkaataniifi waliigaluu danda’antu keessatti hirmaata. Tokko yoo dubbatu kanneen biroo immoo nidhaggeeffatu. Finnegan (1970:2) “Hurruubummaan amaloota afoolaa keessaa isa bu’uuraa ta’ee dhimma raawwii afoolichaa gadi fageenyaan hubachuuf wanta darbu caalaa akkaataa hirmaattonni miira isaanii sochoosanii agarsiisan wal faana ilaaluu qabna” jetti.

Afoolli dhaloota irraa dhalootatti karaa lama daddarba: haasaa afaaniifi gochaan. Afoola kan dhalootaa dhalootatti dabarsan miseensota hawaasaati. Yaaduma kana Wasanee (2008:164) “Haalli afoolli tokko dhalootaa dhalootatti darbu lufummaa jedhama” jedhee ibsa.

Afoolli jijjiirammummaaf baayyee saaxilamaadha. Afoolli calaqqee uummataa dhalootarraa dhalootatti kan darbus afaaniin waan ta’eef jechoonni miidhagoon keessaa hafuu ykn itti dabalammu danda’u. Hawaasni immoo dinagdeen, siyaasaan, haala jiruufi jireenyaan jijjiiramuu waan danda’uuf afoolli ni jijjiirama Wasanee (2008:167).

Miidhaginni afoolaa kan madde itti fayyadama malleen dubbii adda addaa iraati. Miidhaginni haala afoolli sun miira sammuu ilma namaa hawwachuu danda’uun dhiyaachuu isaa mul’isa. Wasaneen (2008:168) “Miidhagummaan haala afoolli sun itti faarfamu ilmaan namaa hawwachuu danda’uun dhiyaachuu isaa mul’isa” jedha.

Gosti afoolaa tokko hojiirra ooluuf yeroo murtawaa barbaada. Bakki, yeroofi haalli keessatti ni argamu. Bakki itti dubbatamu, yeroon itti dubbatamuufi haalli inni itti dubbatamu murtawaadha. Bakka hundatti yeroo hunda haala tokkoonis hin dubbatamu. Yoomessi dhugaa qindeeffama afoolaa hedduu jiran hunda osoo

ilaalamee, hundumtuu bakkaafi yeroo itti raawwatamu kan mataasaa ni qaba Dorson (1972:45).

2.2.2 Faayidaa Afoolaa

Geetaachoo (2009:141) “Afoolli faayidaa hedduu qaba. Isaan keessaa muraasni: haara itti galfachuuf, itti bashanachuuf, aadaa, duudhaa, seenaa, amantaa, kabajaafi jireenya hawaasaa ibsa; kna malees, labata boriif madda ta’ee tajaajila,” jedha.

Afoolli gaaffilee naannoo keenya irraa ka’aniif deebii kenna. Wantoota naannoo adda addaatti argaman irratti hubannaa cimaa ta’e tokko dabarsa. Eessaa dhuftee ykn madda wanta garaagaraarratti ibsa kennuun nuuf deebisa. Aadaaan uummatichaa dhaloota irraa dhalootatti cimee darbuu qaba .Aadaa fuudhaafi heerumaa, aadaan nyaataa, aadaan wal kabajuu, cimani darbuu qabu. Waa’een namoota hawaasa keessatti ga’ee guddaa taphatanii cimee darbuu keessatti afoolli ga’ee guddaa taphata Geetaachoo (2009:143).

Afoolli gammachuufi boqonnaa nama gonfachiisuun dhiphinaafi yaaddoo namni qabu irraa kan nama walaboomsuudha Okpewho (1992:106). Yaadni kunis ga’ee afoolli rakkoo jiruufi jireenya hawaasummaa keessatti qaamaafi sammuu dhala namaarra ga’u bilisa kan baasu ta’uu ni hubachiisa.

2.2.3 Gosoota Afoolaa

Afoola gosa gosatti qooduun ni danda’ama. Gosa afoolaa tokko hojiirra oolchuuf yeroo murtawaa barbaada. Bakki itti dubbatamuufi haalli itti dubbatamu murtawaadha. Isaan keessaa kanneen bu’uura ta’an makmaaksa, hiibboo, jechama, sheekkoo, oduu durii, geerarsafi weedduu fa’i Geetaachoo (2009:119) .

2.3 Maalummaa Afwalaloo

Afwaloon hawaasa dubbisuu ykn barreessuu hindandeenyeen ykn danda’uun walaloo qindeeffamee afaaniin darbuudha. Yaadrimeen afwalaloo baayyee walxaxaadha. Akkasumaan irra keessa yoo ilaalamu garuu afwalaloon barreeffamaan osoo hin ta’in afaaniin dhaloota tokko irraa isa ittiaanutti naannoo tokko irraa gara ollaatti kan darbuudha. Amma afwalaloofi barwalaloo adda baasuu kan danda’an qaphxiwwan gurguddoo sadiitu jiru. Isaanis: qindeeffam akkaataa lufummaafi hurruubummaadha. Ta’us,gama kaaniin ogwalaloowwan hunduu walfakkaatu jechuun hindanda’amu Finnegan (1976:17).

Afoolaafi aadaan walitti dhufeenya guddaa qabu. Aadaan yaada bal'aa kan of keessatti qabatu ta'ee karaalee miirriifi yaadni dhala namaa guutummaatti ittiin ibsamuudha. Dhalli namaa ba'aa jireenyaa ofirraa salphisuuf, godaannisa jireenyaa ittiin ibsachuuf, gadda isaa ittiin irraanfachuuf, miira isaa kan biraatiif qooduuf, jaalala, jibbaafi gammachuusaa ibsachuuf mudannooleesaa itti dabalee kanuumu hojii kalaqa bu'aa sammuu dhala namaati.

Ulaagaawwan afwalaloo barwalaloo irraa adda baasan keessaa inni jalqabaa qindeeffamni isaa afaaniin ta'uu isaati. Haata'u malee, qindeeffama afwalaloo ilaalchisee dayeessonni jiran yaada garaagaraa qabu. Dayeessi inni tokko afwalaloo foormulaa wayii irratti hunda'anii akka qindeessan agarsiisa. Dayeessi inni lammaffaan walaloowwan afaanii hurruubummaan qindeessuu danda'u yaada jedhu of keessaa qaba. Dayeessi inni sadaffaan immoo dursanii qindeessuun akka hurruubuun danda'amu kan agarsiisuudha. Garaagarummaan yaada kana fakkaatu bakka jirutti qindeeffamni afaanii afwalaloofi barwalaloo akka ulaagaatti adda qooduudhaaf ga'aa ta'uu dhiisuu mala. Kanaa, afwalaloo salphaati ibsanii darbuun akka hin danda'amne Fennegan (1976:18) ni mirkaneessa.

Afwalaloon Oromoo yaada bilchaataafi falaasamoota adda addaatiin kan badhaadheedha. Kun immoo namoota hawaasa keessatti muuxannoofi beekumsaan beekamoo ta'antu dhimma itti ba'a. Afwalaloon Oromoo guddina barwalaloo Oromootiif gumaacha guddaa qaba. Afwalaloo uummatichaa keessa beekumsa hammaaramee hin dhumnetu jira Fennegan (1976:19).

Afwalaloon Oromoo akkuma afoola Oromoo kanneen biroo dhaloota irraa dhalootatti kan darbu afaaniin. Yeroo daddarbus kan yeedaloo qabu yeedaloo isaa waliin, kan hinqabnes akkuma jiruttiidha. Keessumattuu kan afoola Oromoo adda godhu afwalaloon isaa kan yeedaloo faana darbuu danda'an kan akka weedduu jaalalaa, cidhaafi kkf yoo ta'u, kan yeedaloon isaa ifatti ba'ee hinmul'anne immoo kanneen akka oduu durii, hibboofi makmaaksaafa'i.

Walumaagalatti, uummanni Oromoo dirree ballaa irra qubatee kan jiraatu yoo ta'u iyyuu, iddoofi naannoodhaan osoo hindaangeffamin loogni isaa waliif kan hubatamu ta'ee argama.

2. 4 Maalummaa Weedduu

Weedduun wallisa nama tokkoo ykn lamaa kan sagalee wal jalaa qabuun dhiiraafi dhiira, dhiiraafi dubartii, dubartiifi dubartii ta'anii taphatamuudha.

Hayyoonni adda addaa weedduu aadaatiif hiika garaagaraa kennu. Weedduun aadaa kan muuziqaafi haasawaa of keessaa qabuudha. Weedduun aadaa gosa ogafaanii yeroo dheeraaf jiraatu ta'ee keessattuu faarsaan kan aadaa ogafaanii keessatti argamu, kan karaa dhaga'uufi hojjechuu baratamu, kan maatiifi garee hawaasa murtawaa biratti ballinaan argamuudha. Gama biraatiin Muktaar yommuu ibsu, faarsaan aadaa gosa ogwalaloo ta'ee ogafaan durii kaasee tureedha Muktar (1994:7).

Akka Gammachuun Harry Shaw (1972) waabeffachuun ibsutti,hiikni jecha weedduu“song is a short metrical composition intended for singing a lyric and balled” jedha (Gammachuu, 2003:6). Akka ibsa kana irraa hubachuun danda'amutti weedduun kan safara gabaabaa of keessaatti qabu, kan sirba garaagaraa sirbuuf gargaaruudha. Oromoon weedduudhaan haadha, abbaa, biyya, firaafi lammii isaa faarfatu qaba. Haaluma kanaan weedduuf hiika garaagaraatu kennama. Weedduun karaa uummatni Oromoo barsiifata, amantaa, duudhaa, sirna waaqeffanna, gaddaafi gammachuu isaa ittiin ibsatu kan ta'eedha.

Songs are one of the most way in which the Oromo express their traditions, customs, beliefs, rituals, sorrow and joys.And songs are the means by which the society expresses its feelings and emotion, understanding about the past, react to the present situation, teaches the new generation and forwards to the coming generation Gemechu (2003:89).

Kana jechuun weedduun wantoota aadaa uummata tokkoo calaqqisiisan keessaa isa tokko akka ta'e hubachuun nama hindhibu.

Maalummaa weedduu Richard Bauman (1992:73) “Song is a short poem or other set of word set to music or meant to be sung,and a brief composition written or adapted for singing” jedhee ibsa. Yaada kana irraa hubachuun kan danda'amu sirbi walaloo gabaabaa ykn tuuta jechootaa sirbaman, ijaaarsa barreeffama ifaafi gabaabaa toora tooraan hubatamu, ya'aa muuziqaan kan qabu ta'uu isaa irraa argina.

2.4.1 Amaloota Weedduu

Weedduun kan weeddifamu tokkoffaa, yoomessa yeroo cidhaatiin, lammaffaa dhimma adda addaa kan cidhaan ala ta'aniifis kan weeddifamuufis qaba. Kana malees, bashannanaaf yeroon weeddifamus jira. Kanaaf weedduun kan cidhaas, kan

hojiis, kan gootaas akka jiru Bascom (1965:279) “A work song that helps workers synchronize their efforts may also be song as recreational entertainment by children at the summer champ. The form is the same; the function is different,” jedhee ibsa.

Weedduun marti isaanii mana kan rukutan ta’uu dhiisuu danda’u. Kana ilaalchisee Sumner Claude (1997:67) “...structurally Oromo love poetry is purely serves for sound parallelism as well as rhythmic function .Oromo focuses more on beauty of forms of poetry specially in poetry than its meaning” jedha. Akka yaada nama kanaatti weedduwwan Oromoo irra keessi isaa jaalalas arrabsoos haa fakkaatu malee keessi isaa waa’ee ilaalchaa, duudhaa, amantii, gorsa, akkaataa jireenyasaa,safuu hawaasni waliif qabu, miidhagina uummatichaa, walitti dhufeenya shamarraniifi dhiirota gidduu jiru kan calaqqisiisu ta’uu nidanda’a.

2.4.2 Faayidaa Weedduu

Weedduun damee afoolaaiti. Afoolli immoo hawaasa tokkoof fayidaa adda addaa kennuu danda’a. Kanaafuu, dhimma jireenya isaa guyyaa guyyaaf weedduwwan garaagaraa kan ergaa hedduu of keessatti hammatanitti fayyadama. Akkuma beekamu immoo hawaasni tokko ogummaa isaa kallattii hedduutiin guddifata. Itti dabaluunis afoola kallattii caacculee ogbarruu tiquu nidanda’a. Finnegan (1976:3) akka jettutti erga faaruun ogafaanii wajjin tokko ta’ee gumaacha inni guddina ogbarruuf godhe afoola irraa gargar ta’uu hindanda’u. Kanaafuu, faaruun guddina ogbarruu keessaa qooda guddaa qaba.

Dhalli namaa osoo barreeffamaan of ibsuu hineegalin afoola, fakkiifi bocaan yaada isaa ibsataa akka ture Asaffaa (2009:21) kitaaba Eela jedhu keessatti ibseera. Kan hawaasni tokko ittiin of ibsu keessaa tokko immoo faaruudha. Faaruun falaasama kan ta’eefi guddina ogummaa keessatti ga’ee olaanaa kan qabuudha. Afaan ogafaaniifi afaan saayinsii akkasumas afaan kan hasawaa guyyuu tokko miti. Ogbarruunis ta’e, afoola jechoota filamoo miira namaa kakaasuufi onnee namaa bulluqsuu danda’utti fayyadamna.

Weedduun dalagaa keenya guyyaa guyyaa keessatti fayidaa guddaa kan qabu ta’ee isatti gargaaramnee fedhii waan tokko irratti qabnu kan ibsannuudha. Finnegan (1976:242) yeroo hojii hojjennu, yeroo daa’imni dhalattu, akkasumas yeroo du’aas nifaarsina jetteeti fayidaa weedduu ibsiti. Kun kan inni nu agarsiisu haala garaagaraa

keessti sochii namoonni godhan irraa faaruun dhiibbaa geessisuu nidanda'a. Kana irraa aadaa Oromoo keessatti faaruun maal akka fakkaatu ilaaluun nidanda'ama.

Afoolli kalaqa afaaniiti. Kana jechuun dhalli namaa afoolasaatti fayyadamee waan darbe yaadataa; isa har'aa jiraata; kan boruu raja. Eshete (2007:29).Afoola kana qorachuun falaasama safuufi beekumsa hawaasa sanaaf gaaffilee bu'uura ta'an deebisuuf gargaara jedhee kaa'a.

Akka hayyota xiinaadaatti, afoolli calaqqee aadaati Dundes (1965:32). Afoolli haala addunyaa kanaa kan ittiin hubannu haala jiruufi jireenyaa dhala namaa hunda tuttuqa jechuudha.

Dhalli namaa miira xiinsammuutiin socho'a. Dhimmi keessa isaatti karaa tokkoonis ta'e karaa birootiin fedhiinsaa akka guutamuuf barbaada. Dhimmoonni hawwa,fedhii barbaachuufi dhageettiin keessa dhala namaa karaa walalootiin ifa ba'u. Kun immoo wantoonni fayidaa qabiyyeen dhala namaa wajjin wal qabatan marti weedduu uummatichaa wajjiin hidhata guddaa qabu. Weedduun karaa walalootiin darbu haqa uummata gidduu jiru tokko ifa baasuuf akka meeshaa olaanaatti gargaara. Haqni nuti jennu kunis waa'ee aadaa, seenaa, duudhaa, dhuftee, eenyummaa, dinagdeefaa irratti xiyyeeffachuu danda'a. Kana malees walaloon gama weedduutiin darbu dhimmoota dhoksaatti nama miidhuu ykn fayyaduu danda'an dhugaa jiruun walqabsiisuun haala keessa namaatti dhaga'amuun jechoota filatamootti fayyadamuun ifatti baasuuf huma qaba. Kana jechuunis rakkoo fuulleetti hin mul'anne garuu hawaasa keessatti dhoksaan kan mullatu karaa weedduutiin dhiibbaafi cunqursaa saba tokko irra ture ifatti baasuuf gargaara. Weedduun aadaafi safuu hawaasa tokkoo miidhagsee hawaasa biroof ibsuuf ykn dabarsuuf humana qaba. Weedduu keessa ergaan jiru dhaggeeffataa ykn dubbisaa keessa bifa miidhagina qabuun seena.

Oromoon karaa weedduu isaatiin wanti inni hinibsanne hinjiru. Dhimmoota adda addaa irratti yaada kennuufis ta'e tajaajila adda addaa itti ba'uufis. Yaada kana Finnegan (1970:270) "songs can be used to report and comment on current affairs, for political pressure for propaganda and to reflect and mould public opinion." Kana jechuun weedduun tajaajila hedduu qabaachuu isaa muli'sa. Tajaajila dhimmoota yeroofi yaada uummataa calaqqisiisuufaa jechuudha. Weedduun afoolaa waltajjii hawaasummaatiin murtaa'a. Kan burqus jaar-miyaalee hawaasummaa sanneenii irratti. Dhimma waltajjii sanaan walqabatee qophaa'a.Aadaa hawaasummaa calaqqisiisa.

It seems obvious that the content and context of literature and the way literary activity organized are closely correlated with the institution of the society in which it is situated. This emerges from any consideration of function and contexts, for these relate to specific social grouping in any society and to its social occupations and activities Finnegan (1970:270)

Kana jechuunis qabiyyeen afoolaa kan isaan caaseffaman ijaarsa hawaasa keessaa argaman irratti akka ta'e muli'sa. Caasseffamni kunis kan ta'uu danda'e fayidaa afoolli gartuu hawaasaa murta'aa ta'e walitti fiduuf yaadameeti Finnegan (1977:45).

Weedduun haala yeroo irratti yaada kennuuf, dhiibbaa siyaassaafi hawaasa dadammaqsuuf, akkasumas ilaalcha hawaasaa ibsuufi sirreessuuf kan gargaaruudha. Finnegan (1970:2077) "In different contexts, songs can have the effect of intensifying functional difference of encouraging national unity" jechuun ibsiti. Faaruus ta'e weedduun haala garagaraa keessatti tokkummaa biyya tokkoo eegu irratti qooda guddaa qaba jechuudha.

2.4.3 Gosoota weedduu

Akka Gammachuun jedhutti weedduun bakkalamatti qoodama. Isaanis: weedduu ammayyaafi weedduu aadaati Gammachuu (2003:6). Xiyyeeffannoon barreeffama kanaa weedduu aadaa irratti waan ta'eef, kanuma ilaalchisee qaphxiilee tokko tokko kaafnee ilaalla. Weedduun aadaa dirqamatti meeshaa muuziqaa hinbarbaadu. Yaada kana ilaalchisee kitaabni Encyclopedea Britanica (1993, vol.11) akka ibsutti "A song can have one of the types. These are art song and folk song, the folk song does not need musical composition" jechuun kaa'a.

Akka Elliott Oring (1986:65) "art songs have identifiable composers and are intended for performance by professional or at least careful taught singers." jedha. Kunis weedduu aadaas ta'e kan ammayyaa akkaataa ergaafi qabiyyee isaatiin weedduu cidhaa, weedduu gootaa, weedduu hojii, weedduu loonii, kan amantiifi kkf ta'uu malu.

2.5 Weedduu Arrabsoo durbaa

Weedduu Oromoo ogafaaniin dhiyaatan keessaa arrabsoon isa tokko. Weedduun arrabsoo jalbultii cidhaa irraa eegalee hanga guyyaa cidhaatti haala ho'aaan cimee mul'ata; hamaamonni intalaa gurbaafi firoota isaa, akkasumas miinjota isaa ittiin arrabsu jechuun ibsa Abarraa (1999). Gooroon ogafaanii kun akkuma afoola biroo kan itti fayyadamtoonni ogafaanichaa ittiin wal barsiisan, walgorsaniifi wal qeeqan akkasumas shaakalli, amalliifi gochaan hawaasichaan jibbaman kan ittiin qeeqamaniifi akka qajeelan taasifamaniidha. Kana ilaalchisee Bukenya (1994:86) yeroo ibsu, "Each genere of oral literature has a part to play in the education of a particular society. While expressing feelings of people and plying other apeutic role the song satirises unacceptable behaviour and warns members against misdemeanour," jedha. Weedduun arrabsoo kan intalli heerumtu ittiin soddaa arabsitu, ceephaatuu akkasumas gareen gurbaa fuudhuu intala ishee heerumtu ittiin arrabsaniifi ceepha'aniidha Nagarii (1995:4).

Xiyyeeffannoon weedduu arrabsoo durbaa intalli heerumtu ittiin soddaa arrabsuufi. Bifa, hojjaa, gootummaa, qabeenya, sanyiifi kkf ilaalchisuun walaloo cabsa ykn tuffii ibsu tarreessanii weeddisu jechuudha. Weedduu cidhaa keessatti shamarran yommuu soddaa arrabsan hamilee cimaadhaan jechoota isa haarsu gargaaramanii sagalee dheekkamsaan weeddisu Nagarii (1995:10)

Arrabsoon durbaa meeshaa muuziqaa kan akka dibbee wajjin qindaa'ee dhiyaata. Walaloon isaas humna ittiin garaa nama raasu qaba. Haalli dalagaasaas ta'e ergaan isa keessa jiru nama kan kakaasu, onnee namaa tuqee kan garaa nama raasu, gaddaafi ho'ina kan namatti fiduudha Nagarii (1995:6). Yaada kanarraa akka hubannutti weedduun arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu haala jireena maatii intalaafi gurbaa akkasumas firootan isaanii ittiin ceepha'amuudha.

2.6 Fayyadama Afaanii weedduu Arrabsoo Durbaa sirna Naqataa Keessatti

Fayyadamni Afaanii haalaafi bakka kamitti hawaasni afaanitti akka fayyadamuu qabu addeessa Fedhesaa (2013:85). Fayyadama afaanii keessatti fayidaan filannoon jechootaa qaban hedduudha. Fayyadama afaanii jechuun tajaajila afaan haala adda addaa keessatti qabuudha. Fayyadamni afaanii hojii kamiyyuu keessatti barbaachisaafi murteessaadha. Fayyadamni afaanii haala sadarkaa hawaasaafi amala gosa hawaasaa calaqqisiisa.

2.6.1 Filannoo jechootaa

Arrabsoon walaloon kan dhiyaatuufi jechoota filatamootti waan gargaaramuuf jechoota muraasaan ergaa bal'aa dabarsa. Arrabsoon jechoota baay'ee nama hawwataniin dhiyaata. Akka Fedhasaan (2013:85) ibsutti “Walaloon gosa ogbarruu miidhagina sagalee, filannoo jechootaa, yeedaloo, walqixxummaa safara birsagootaa, unata sagaleefi duraa duuba jechootaa beekamuudha” jedha. Fayyadamni jechootaa arrabsoo durbaa keessatti argamu karaa ifa ta'een ergaa barbaade akkuma dabarsu, hiika dhokataas niqaba. Hiika dhokataa jechuun hariiroo jechi tokko wantoota ykn taatee hawaasaa waliin qabuudha.

2.6.2 Irra deddeebii Jechootaa

Arrabsoo durbaa keessatti irra deddeebiin jechootaa bal'inaan mul'ata. Kun immoo arrabsichaaf miidhagina uumuu keessatti ga'ee olaanaa qaba. Irra deddeebiin jechootaa kunis kan argamu sagalee, jechootaafi gaalee walalichaa keessattiidha. Addunyaa (2014:167) akka ibsetti “irra deddeebiin dhamsagootaa, irra deddeebiin jechootaafi caasaalee walqoomanii, filannoo jechootaafi kkf bakka guddaa qabu” jedha. Kanaaf irra deddeebiin jechootaa weedduu arrabsoo keessatti murteessaadha.

2.6.3 Malleen Dubbii

Namoonni yeroo garaagaraa walqunnamtii godhan keessatti wanta yaadan, fedhan, beekumsa, gadda, gammachuu, ilaalchaafi kkf waljijjiiruuf jecha afaan ni gargaaramu. Afaan kunis dhimma dabarsuu barbaadan kallattiinis ta'e alkallattiin akka dabarsan isaan gargaara. Karaa biraatiin immoo waliigaltee saffisiisuuf jecha akkasumas miidhagina haasawaa isaanii eeguuf namoonni malleen dubbii adda addaa nifayyadamu.

Malleen dubbii ergaa darbu tokkoof ciminaafi si'aa'ummaa kennu. Biraanuu Maatiwoos (1992:82) “Malleen dubbii barreeffamaan ala waan tokko waan biraatiin ibsuudha” jedha. Malleen dubbii sammuu dhaggeeffataa tokko keessatti fakkii uumuun akka ergaan sun gadifageenyaan hubatamu taasisa. Malleen dubbii dhugummaa waan tokkoo kallattiin ibsuurra wanta hawaasa keessatti kalaqamuun walqabsiisuun fakkii sammuu dubbisaa ykn dhaggeeffataa keessatti kan kaa'uudha. Kana ilaalchisee, Addunyaa (2014:208) irratti yoo ibsu, “Malleen dubbii fayyadama afaanii haala salphaa ta'een dhaamsa tokko kan namootaaf dabarsuudha” jedha.

Yaada kanarraas kan hubatamu malleen dubbii weedduu arrabsoo durbaa keessatti ergaa dabarfachuu barbaadame qaama barbaachisaa ta'etti haala salphaa ta'een dabarfachuudha.

Karaa biraatiin malleen dubbii sadaadhaan waan lama walbira qabuun waan tokko waan biraatiin agarsiisuufi ibsuu akka ta'e hayyoonni tokko tokko ni ibsu. Malleen dubbii yeroo waan tokko kallattiin dubbannu wanta biraas faallaan ibsu. Yaada kana Biraanuu Maatiwoos (1999:82) “Malleen dubbii dalagaatiin waan tokko waan biraatiin ibsuudha” jedha.

Malleen dubbii kun maqaalee adda addaa haaqabaatan malee yaada kalaqaa ykn haala namoota hawwatuun fakkii wantoota xiyyeeffannoo barbaadaniin wal bira qabanii ibsuun karaa salphaa ta'een sammuu namootaa keessatti suura kaasu.

Akkasaa: Malleen dubbii keessaa tokko akkasaadha. Akkasaan gaalee ‘akka’, ‘hanga’, ‘fakkaata’, ‘niga’a’ jedhanitti gargaaramee wantoota adda addaa lama wal bira qabee ibsuun sammuu dubbisaa ykn dhaggeeffataa keessatti suura kaasa. Akkuma kana arrabsoon durbaa mala dubbii kanatti gargaaramee ergaa barbaachisaa ta’e dabarsa. Addunyaa (2014:208) “Akkasaan ergaa barbaadame waan aadaa hawaasichaa keessatti beekamaa ta’e tokkoon wal bira qabuun dhiyeessuudhaan akka salphaatti hubatamu kan taasisuudha” jedha.

Iddeessa: Malli dubbii kun amala waan tokko qabu guutummaan guutuutti wantoota biroof kennuudha. Addunyaa (2014:210) “Iddeessi fayyadama afaanii karaa dhokataa ta’een wantoota wal dorgomsiisa” jedha. Haaluma kanaan arrabsoo keessattis wantoota hawaasa keessatti beekamanitti gargaaramuun amala waan tokkoo wantoota biroof kennuun karaa dhokataa ta’een wal dorgomsiisuun dhiyeessa.

Nameessa: Gosa malleen dubbii keessaa nameessaan amala namootaa wantoota adda addaaf keennuun kan dhiyaatuudha. Weedduun arrabsoos, haaluma kanaan mala dubbii kanatti gargaaramee bineeldotaafi kan biroo wal bira qabuun wanta hamaafi gaarii adda baasanii akka hubataniif arrabsoo kanaan qabanii ibsu. Addunyaa (2014:211) “wantoonni akka namaatti beela’anii akka quufan,deemanii akka galan,ijaaramanii akka diigaman kan taasisu fayyadama afaaniiti” jedha. Kanaafuu fayyadama afaanii keessatti nameessaan amala namootaa, wantootaafi lubbu

qabeeyyii biroof kan kennuudha. Haaluma kanaan weedduu arrabsoo durbaa keessatti amalli fayyadama afaanii kun nimul'ata.

Arbeessaa: Malli dubbii kun waan tokko gar malee ol kaasuun ykn gadi buusuun kan dhiyeessu yoo ta'u, arrabsoon durbaas akkuma kana garmalee waa ol kaasuun ykn gadibuusuun dhiyaatee kan soddaa gadi buusan, arrabsan, tuffataniifi obboleessa ykn obboleettii ofii ittiin jajan, olkaasaniifi miinzolii ittiin olkaasaniifi gadi buusaniidha. Addunyaa (2014:214) “waan tokko guddisanii hamma arbaa, kineessanii immoo hamma huubaa taasisuudha” jedha. Haaluma kanaan arrabsoo keessattis jechootatti fayyadamanii wanta tokko garmalee ol kaasuun ykn gadibuusuun waan wanti sun hin taane taasisuun dhiyeessuun jira jira jechuudha.

2.7 Unka Weedduu Arrabsoo Sirna Naqatanii Fuudhuu

Unki wanti dubbatamuufi wanti barreeffamu maal irratti akka hundaa'e waldiddaa, walfakkaatinsa isaafi gamtaan ykn ijaarsi isaa maal akka fakkaatu agarsiisa. Ogwalaloon unkaalee adda addaa qaba. Ogwalaloo keessatti walaleessaan tokko kan itti yaaduu qabu keessaa tokko unka walalooti. Afwalaloo hawaasni maddisiisu akkuma kana akka ta'e Fedhesaa (2013:26) irratti ibsameera. Weedduu arrabsoo fuudhaafi heerumaa keessattis unkoonni argaman gaditti ibsamaniiru.

2.7.1 Sararoota (lines)

Sararri walaloo yeroo baayyee ergaaa dabarsuuf sararoota lamaafi isaa ol yoo ta'e yeedaloo uumee walaloo ta'a. Sararri walaloo tokko bo'oo walaloo yoo ta'u gaalewwan irraa kan ijaaramuudha. Sararoonni weedduu arrabsoo durbaa keessatti argaman yeroo baayyee kanneen mana rukutaniifi hinrukutne ta'uun mul'atu. Jechoonni yeroo walitti qinda'anii gaalee ijaaranii weeddifaman ya'aan sagalee achi keessa jiruu mijataa ta'uu qaba Fedhesaa (2013:29).

2.7.2 Cabsata (stanza)

Cabsanni qaama walaloo kan dheerina sararootaati. Sagalee moggoo walfakkaatan kan qabuudha. Cabsanni barreeffamoota kanneen biroo kan walaloo hin taane keessatti keeyataan bakka bu'a. Kanaafuu cabsanni walaloo keessatti yoota'u, keeyyanni barreeffama walaloo hin taane keessatti bakka bu'uun tajaajila. Keeyyanni barreeffama keessatti yaada ijoo tokko qabatee yoo dhiyaatu, cabsanni immoo walaloo keessatti yaada ijoo tokko qabatee dhiyaata jechuudha. Kanumaan

walqabatee Fedhesaa (2013:25) “Cabsanni gurmaa’ina sararootaafi sagalee moggooti” jedhee ibsa.

2.7.3 Gaalee (phrase)

Gaaleen jechoota irraa kan ijaaramuufi birsaga murta’aa kan qabu ta’ee, hafuura tokkoon kan dubbifamu, walakkaa toora walalooti. Walaloo keessatti gaaleen toora tokkoon tokkoon isaa wal qixxeessee kaa’uun akka walalichi unka miidhagaa qabaatee bareedina gonfatu taasisa Fedhesaa (2013:28).

2.7.4 Birsaga (syllable)

Walaloon irra caalaa birsagootaan yoo walqabate sararri walaloo kun yeedaloo uumuun ergaa gaarii dabarsuu danda’a. Birsaga yoo qoodnu jecha keessatti bakka birkiin hafuura keenyaa itti addaan citutti qoodna jechuudha. Yaada kana Geetaachoo (2011:39) irratti “Birsaga jechuun caasaa sagalee dubbachiiftuu qofaadhaan ykn walitti qindaa’ina sagalee dubbifamaaafi dubbachiiftuutiin kan ijaaramu” jechuun lafa kaa’a. Yaadolee armaan olii irraa akka hubannutti birsaga jechuun cita sagalee hafuura tokkoon dubbifamu akka ta’eedha. Arrabsoo durbaa keessattis gaalee baaayina birsaga garaagaraatiin guute agarra. Afaan Oromoo keessatti gaaleen birsagaan yommuu safaramu, birsagni immoo qindaa’ina dhamjechootaa irratti hundaa’a.

2.7.5 Yeedaloo/dhikkisa (Rhythm)

Yeedaloon walaloo kan ijaaramu birsaga, gaalee, moggoofi sararoota walalootiniidha. Yeedaloon walmadaaluu birsagootaa, sagaleewwaniifi sararootaan kan ijaaramaniidha. Kanumaan walqabatee Fedhesaa (2013:25) “walaloo keessatti yeedaloon, walmadaaluu birsagaan, sagaleewwaniifi sararootaan kan ijaaramaniidha” jedha. Kanaafuu, yeedaloon kan ijaaramu birsagaan, gaaleewwaniifi sararootaan akka ta’e hubanna. Fedhesaan (2013:25) itti dabaluudhaan “amaloota walaloo keessaa tokko ta’ee sagalee muuziqaa walaloo keessaa dhaga’amuudha” jechuun lafa kaa’a.

2.7.6 Unata/sagalee moggoo (Rhyme)

Unatni sararoota walaloo dhumarratti sagaloota mul’ataniidha. Sagaleen moggoo walfakkeenya sagalee dhuma dubbachiiftuufi dubbifamaati. Fedhasaanis (2013:25)

“jechoota walfakkaataafi xumura bo’oo sagalee walfakkaatuun xumuramuudha” jedha. Yaada hayyuu kanarraa wanti hubannu walaloo barreeffamaa keessatti walaloo sana miidhagsuuf fayyadamni jechoota akkasii barbaachisaa ta’u isaati.

2.8 Barruu Wal Fakkii

Iddoo kanatti mata dureewwan kanaan dura qorattoota adda addaan qorannoon irratti adeemsifame kan mata duree qorannoo koo kanaan wal fakkaatan dhiyaataniiru. Haaluma kanaa, qorataan waraqaa qorannoowwanii kana kan isaa waliin walfakkaatanii hojjetamaniiru jedhee yaade sakatta’uudhaan haala itti aanee jiruun ibsee jira.

Shuume (2007) kan “Qaaccessa Faayidaa Arrabsoo Naqatanii Fuudhuu Godina Horro Guduruu Wallaggaa Haala Aanaa Amuruu” jedhu irratti gaggeeffameedha. Kaayyoon waraqaa qorannoo kanaas fayidaa arrabsoofi fayyadama jechootaa Godina Horro Guduruu Wallaggaa kan Aanaa Amuruu qaaccessuudha. Argannoon ishees faayidaan arrabsoon qabu tokkummaa hawaasichaa cimsuu, safuu hawaasichaa barsiisuu, aadaa hawaasichaa guddisuu, obsaaafi ogummaa dhaloota ammaaf qooduuf ga’ee olaanaa waan qabuuf qaamni dhimmi ilaallatu maal gochuu akka qabu kallattii keesseetti. Walfakkeenyi qorannoo kanaa wajjin qabu lamaanuu weedduu arrabsoo durbaan wal qabachuu isaati. Haa ta’u malee garaagarummaa guddaa qabu. Garaagarummaan isaaniis, waraqaan qorattuu duraa “qaaccessa fayidaa arrabsoo durbaa kan naqataa” irratti kan xiyyeeffatu yoo ta’u, qorannoon kun immoo “qaaccessa qabiyyee fi unka weedduu arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu” irratti kan xiyyeeffatuudha. Gama biraan immoo garaagarummaan isaanii kan qorattuu duraa weedduu arrabsoo aanaa Amuruu irratti kan bu’uura’u yoo ta’u, qorannoon kun immoo qaaccessa qabiyyee fi unka weedduu arrabsoo kan sirna naqatanii fuudhuu aanaa Haaruu irratti xiyyeeffannoon kennameefii kan hojjetameedha.

Seefuu (2008) mataduree “Xiinxala ergaa Weedduu Arrabsoo Fuudhaafi Heerumaa Godina Shawaa Lixaa Aanaa Amboo” irratti kan xiyyeeffateedha. Kaayyoon isaas ergaa weedduu arrabsoo fuudhaafi heerumaa Godina Shawaa Lixaa Aanaa Amboo qaaccessuudha. Walfakkeenyi inni qorannoo kana waliin qabu lamaanuu weedduu arrabsoo gaa’ilaa irratti xiyyeeffannoo kennuu isaaniiti. Karaa biraatiin yoo ilaalame lamaan isaaniyyuu qorannoowwan Afaan Oromootiin hojjetamaniidha. Haa ta’uyyuu malee garaagarummaas qabu. Innis, qorannoon duraa ergaa weedduu arrabsoo

gaa' ilaa irratti xiyyeeffannoo kan kennu yoo ta'u, qabiyyee fi unka weedduu arrabsoo durbaa qaaccessuufi sadarkaa weedduun kun yeroo ammaa irra jiru adda baasuufi furmaata itti kennuu irratti kan xiyyeeffatu ta'a.

Nagaash (2007) immoo mata duree “Xiinxala Afoolawwaniifi Hiika Fakkoommii Sirna Gaa'elaa Naqataa Aanaa Kiiramuu” irratti hojjeteedha. Argannoon isaas amantiifi aadaan hariiroo qabaachuu isaanii heereera. Haata'u iyyuu malee hawaasichi garaagarummaafi tokkummaa amantiifi aadaa madaalee ilaalee dhiibbaa amantiin aadaa irraan ga'u lammiin kam iyyuu dirmachuufii akka qabu yaada isaa kaa'eera. Tokkummaan qorannoo kanaafi kan duraa lamaan isaaniyyuu afoola irratti hojjetamuu isaaniiti. Haa ta'uyyuu malee garaagarummaa guddaatu gidduu isaaniitti mula'ata. Qabiyyeen qorannoo duraa keessatti akka ibsamu barbaadame xiinxala afoolawwaniifi hiika fakkoommii sina gaa'ila naqataa ta'a. Kun immoo qabiyyee qorannoo isa kanaa wajjin yeroo madaalamu baayyee bal'aa ta'ee mul'ata. Kun immoo garaagarummaa bal'aan akka jiru agarsiisa.

Boqonnaa Sadii: Malleen Qorannchaa

Qorannoon kun kan gaggeeffame mala qorannoo akkamtaa fayyadamuun. Malli akkamtaa haalli jiruufi jireenya hawaasichaa yookaan amala hawaasa sanaa akkaataa, bifa inni qabuufi maal jechuu akka ta'e kan ittiin xiinxalamuudha. Singh (2007) “gaaffii hattamitti jedhu kaasuun bal’inaan qorachuuf haala mijeessa” jedha. Kanaaf, qorataan kun qabiyyeefi unka arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu irratti xiinxala adeemsise afgaaffiifi gaaffii marii gareetiin haala armaan gadiitiin dhiyeesse.

3.1. Saxaxa Qorannoo

Saxaxi qorannoo karoora hojii qorataa tokkooti. Kunis qorataan eessaa akka ka’e, eessa akka jiruufi eessa akka ga’u kan murteessuudha. Yaada kana Addunyaa (2011:18) “Qorataan tokko kan murteessu, gaaffiwwan qorannichi deebisuuf deemu, kaayyoo isaafi akaakuwwan odeeffannoo argamuuti” jedhee kaa’a.

Saxaxni qorannoo adeemsa raawwii weedduu arrabsoo durbaa sirna gaa’ilaa Aanaa Haaruu keessa darbu gama jireenya hawaasummaafi milkaa’ina gaa’ila keessatti qabu, afaan hawaasichaa dagaagsuufi cimsuu keessatti ga’ee inni taphatu, akkasumas, dhaloota itti aananiif bu’aa aadaa dhaalchisuu keessatti qabu odeeffannoon kanaa bifa afgaaffiifi marii gareetiin erga guuramee booda xiinxaluun qaaccessi irratti adeemsifame. Saxaxa qorannoo ibsa akkamtaaniidha. Haaluma kanaan sababni qorataan saxaxa qorannoo akkamtaa filateefis, dhimma qorannoo isaa kallattiidhaan hawaasa keessa seenuun odeeffannoo barbaachisaafi qabatamaa ta’e funaannatee jira.

3.2.Madda Ragaalee (Madda Odeeffannoo)

Qorannoo tokkoa deemsisuudhaaf madda ragaalee argachuun barbaachisaadha. Haaluma kanaan qorataan ogeessota waajjira aadaafi turizimii aanichaa, maanguddootaafi beerran umuriin raaganiif afgaaffii gochuudhaan, itti dabalataanis marii garee waliin waliiniin yaada wal jijjiiruudhaan qorannichi adeemsifame. Odeeffannoo funaannachuuf sababa qorataan daawwii hin gaggeessineef yeroo ammaa kana akka aanaa Haaruutti weedduun arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu akka waliigalaatti bade waan jiruuf ta’uu ibsuun barbaachisaa ta’ee argameera.

3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Qorannoo kana keessatti tooftaan iddatteessuu ogeessota, hawwaniifi maanguddoota Aanaa Haaru waa'ee weedduu arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu ilaalchisee muuxannoo qabu jedhaman mala carraa malee iddatteessuu keessaa tokko kan ta'e mala akkayyoo fayyadamuudhaan hojjetame. Malli akkayyoo (purposive) kun akkuma maqaasaa irraa hubatamu akka kaayyoo qorannichaatti deebistoota filachuu waan ta'eef itti fayyadameen jira. Dhimma kana Addunyaa (2011:65) akka ibsetti qorataan tooftaa kamiinuu fayyadamee iddattoo filachuun waan hinoolleef kanneen dhimmichi ilaallatu hundarraa odeeffannoo funaanuun rakkisaa waan ta'uuf iddattoo filachuun barbaachisaadha jedhe.

Iddattoo qorannichaa kan ta'an beerran umuriin isaanii 50 ol ta'an sadii, jaarsolii aanaa Haaru keessaa namoota umuriin isaanii 60 ol ta'an kudhaniifi ogeessota waajjira aadaafi turizimii aanichaa keessaa lama waliigalaan namoonni kudha shan hirmaataniiru. Qorannichi tooftaa iddattoo filachuu keessa akkayyootti fayyadamamuun hojjetame. Haaluma kanaan hubannoo qorataan dhimmicha irratti qabuufi ragaa iddattoota irraa guurameen xiinxalamee qaacceeffameera.

3.4. Mala Funaansa Odeeffanno

Odeeffannoon qorannichaa kan walitti qabamu afgaaffiifi marii gareetiin ta'a. Qorannoo kana keessatti qorataan mala akkamtaa (qualitative) kan gargaarame si'a ta'u gaaffileen afaaniifi marii maanguddoota waa'ee walaloo sirna fuudhaafi heerumaa naqataa Aanaa Haaru beekaniif qopheessuun gaafatama. Malli funaansa odeeffanno qorannoo kanaa afgaaffiifi marii garee yommuu ta'u, malleen kun qorataan tokko qaama dhimmichi ilaallatu waliin fuulaa fuulatti haasa'uun odeeffannoo qorannoo isaaf barbaachisu argachuuf malli qorannoo kun malleen qorannoo irra amanamaa akka ta'e Zolten (2007) ni ibsa.

3.4.1. Afgaaffii

Mala ragaa funaanuuf qorataan itti gargaarame keessaa tokko afgaaffii yeroo ta'u kunis gaaffilee afaaniif maanguddootaafi beerran aanicha keessatti argaman keessaa namoota saddeetiifi ogeessota Waajjira Aadaafi Turizimii lama waliigala namoota kudhan filachuudhaan qorannichi geggeeffame. Arrabsoo fuudhaafi heeruma Aanaa Haaru ilaalchisee hanga ammaatti qaacceeffamee ragaan qorannoo kanaaf na gargaaru

waan hinjirreef malli afgaaffii qorataan kun filate qorannoo kanaaf mala odeeffannoo ittiin argatan keessaa mala filatameedha.

3.4.2. Marii Garee

Malli ragaan ittiin funaanamu inni kan biraan marii garee si'a ta'u gaaffileen mariif qorataan dhiyeesse odeeffannoo barbaadamu bu'uura godhachuudhaan kan gaaggeeffame. Mariin garee kun iddattoota filataman keessaa maanguddoota shan gareen hirmaachisuun gaggeeffame.

3.5 Mala Qaaccessa Odeeffannoo

Meeshaan odeeffannoowwan ittiin funaanaman afgaaffiifi marii garee yommuu ta'an maanguddoota, beerraniifi ogeessota waajjira Aadaafi Turizimii Aanaa Haaru irraa maloota kanaan funaanaman qaaceffamanii dhiyaataniiru. Odeeffannoowwan funaanaman kunis kaayyoo gooree qorannichaa bu'uura godhachuun,haala walitti dhufeenya qabaniin walitti fiduun tokkoon tokkoo isaanii gosa gosaan adda ba'anii ragaaleen argaman qaaceffamaniiru. Kunis ragaan qorannoo qorataan afgaaffiifi marii gareetiin walitti qabe mala ibsa akkamtaatiin haala ifa ta'een qaaceffame.

Boqonnaa Afur: Dhiyeessaafi Qaaccessa Odeeffannoo

Qorannoon kun Sirna Gaa'elaa Hawaasa Oromoo keessatti Arrabsoon Durbaa hundeeffama gaa'elaa Aanaa Haaruu keessatti haala akkaamiin akka adeemsifamu, qabiyyeefi unka akkamii akka qabu bifa afgaaffiifi marii garee xiyyeeffannootiin yaadni guuramee haala armaan gadiittiin qaacceffamee jira. Arrabsoon akka Aanaa kanaatti qaama gammachuu ta'ee waan fudhatamuuf ogeessota, jaarsoliifi hawwan garaagaraa mariisuu odeeffannoo qorannoo koo ni milkeessa jedhe mara walitti guuree haala armaan gadiitiin qindeessee haala tartiiba isaa eeggate jedheen qaaccesseen jira. Kanaaf bifa armaan gadiin haa ilaallu.

4.1 Hiika Weedduu Arrabsoo Sirna Naqatanii Fuudhuu

Gaaffii arrabsoon fuudhaafi heerumaa jechuun maali? jechuun dhiyaateef, odimtoonni BW,FDH yeroo deebii kennan, “Arrabsoon cidhaa hawaasa Oromoo Aanaa Haaruu keessatti cidha gaa'elaa raawwachuuf jedhu torban sadiitti hamma ji'a tokkootti hafe jedhamee mana warra intalaafi mana warra gurbaatti weedduu weeddifamuudha. Weedduun arrabsoo cidha gaa'elaa kan gurbaan ga'eefi intalli geesse bultii ijaarrachuuf gaafa qophaa'an ittiin wal qeeqaniidha. Weedduun kun sirna ittiin gaggeeffamus kan qabuudha. Sirna isaa keessaa tokko mana gurbaafi mana intalaatti gareetti qoodamanii walarrabsuudha”. Yaada kana irraa kan hubatamu gareen qoodamuu garee mana intalaafi garee mana gurbaati jechuudha. Gareen qoodame kunis kaayyoonsaa garee ofii leellisuun kan isa biraa hadheessuudha.

Od-himtoonni Aafi DDH akka jedhanitti “weedduun kun kan walitti aaruun ykn dallanuun gonkumaa keessa hin jirreedha.” Yaada kanarraa wanti hubatamu weedduu kanaan gareen warra intalaa walaloofi yeedaloo uumuun garee warra gurbaa ittiin arrabsu. Bifuma walfakkaatuun gareen warra gurbaas intalaafi garee warra intalaa weedduu kanaan abaaru, ittiin arrabsu. Weedduun fuudhaafi heerumaa kun gorsaafi dhaamsa guddaa kan of keessaa qabuudha.

Akka od-himtoonni marii garee Lffi HA jedhanitti “weedduun fuudhaafi heerumaa kan ittiin safuu hawaasaa miliqaniidha.” Kana jechuun shamarran weedduu kana keessatti jechoota lagataman ykn safuu hawaasaati jedhaman akka yeroo kaanii safeeffatanii irraa hin goran jechuudha. Aadaadha jedhamee waan amanamuuf akka komeetti hin lakkaa'amu. Walis nama hinkomachiisu. Jechoonni yeroo biraa lagataman illee maqaa ni dha'amu jechuudha.

Aabbee soddaa koo

Da'een haati kee

Munnee gurgurtii

Birrii birriittooo.....

Inshilaala baala ishee

Ani maalan godhe.

Sayyuu kootu na yaabe

Qinxiraama haadha ishee....

Agadaa ishee hundee cidii

Soddaa koo ishee munnee cinii...

Wanti weedduu kana irraa hubatamuu danda'u yeroo cidhaafi jalbultii cidhaa jechoonni kunniin safuu hin qaban jechuudha. Weedduun cidhaa kun kan intalli heerumtu hiriyoota ishee wajjin gurbaa fuudhu, haadha isaa, abbaa isaa, obboloota isaa, firoottan isaafi aantiwwan isaa ittiin arrabsaniidha. Jechoota arrabsoof tolan filachuun amala, haalajireenyaa, qomoofi haala dhaabbata qaama isaa qeeqxi.

Aseennaa kottu saree keenyatti

Sareen niduttii eessaa sifuutii

Aseennaa kottu harree keenyatti

Harreen nibaatti eessaa sifuuti.

Mee as adeemi waan sitti odeessaa

Qe'ee keenyatti quncee doddota

Ibidda hoomii sittan bobeessaa.

Weedduun cidhaa kun maatii isa fuudhus ta'e kan ishee eerumtuu waan salphisu fakkaata. Haata'u malee, maatii lameen iyyuu kan walitti araarsu aadaadha. Hawaasa Oromoo aanaa Haaruu keessatti aadaan baayyee kabajama waan ta'eef nama wal arrabse mitii kan wal ajjeese iyyuu aadaatu walitti araarsa. Dhimma aadaa kanatu

waltajjii kana qindeesse waan ta'eef itti gaafatamummaa kan fudhatus aadichuma; haaloo walitti qabachuun hin jiru. Haaloo ba'uun yoo jiraates arrabsoo arrabsoon deebisuudha. Kana jechuun, mana warra intalaatti gurbaa fuudhu, maatiifi firoottan isaatu arrabsama waan ta'eef gara mana gurbaa fuudhuttis obbloonniifi shamarran garee isaa intala heerumtu, maatii isheefi firoottan ishee dabaree isaanii arrabsuun ijaa ba'uun dirqamaafi booree shamarran garee gurbaati.

Akka od-himtoonni afgaaffii Aafi DD ibsanitti weedduun arrabsoo bakka lamaanitti weeddifamu kun qabiyyeen isaa kan walfakkaatuudha. Weedduu kanaan mana warra intalaatti shamarreen heerumtuufi hiriyoonna ishee ciminaafi amanamummaa intala heerumtuu ibsuun cimsanii kan ittiin faarsan yoo ta'u, mana warra gurbaattis obboleettiin gurbaa fuudhuufi hiriyoonna ishee gurbaa fuudhu faarsuun intala heerumtu immoo jechoota adda addaatiin cabsuun kan weeddifamaniidha jechuudha.

4.2 Faayidaa Weedduu Arrabsoo Sirna Naqatanii Fuudhuu

Aadaa Oromoon qabu keessaa gaa'elli naqataa hedduu kabajamaafi tikfamaadha. Hundeeffama maatii keessatti aadaan warroommii akkasumas naamusi gaa'ela keessatti eegamuu qaban kan eenyummaa hawaasichaatti hidhatan waan ta'eef sirna gaa'eelaa sana keessatti arrabsoo durbaatiin qabamee waa hedduu kan barsiisu ergaan safuu seera hawaasichaa nidarba. Akka yaada odeefkennitootaatti faayidaan arrabsoo durbaa amala dhala namaa, haala godhannaasaa, waliin jireenya namaafi nama gidduu jiruufi ta'uu malee naamusa safuu hawaasaa ilaalchisee hanqinni maalii akka jiru, hojjetanii omisha argachuu qofa osoo hintaane attamiin eeggachuun akka qaban, aadaa Oromoo keessatti maaltu akka qanefachisuu fi kabachiisu waan mara Oromummaa achi keessatti caqasuuf danda'ama. Akka aadaa Oromootti nama guutuu ta'ee ba'uuf kana qabaachuu akka qabu haala adda addaa keessatti nibarata. Arrabsoo durbaa keessatti kanatu iddoo guddaa qaba. Haaluma kanaa arrabsoon durbaa faayidaawwan armaan gadii qaba.

4.2.1. Safuu Hawaasaa Tiksuuf

Aadaa Oromoon ittiin beekamu keessaa inni tokko safuufi safeeffiidhaan waan hundumaa raawwachuudha. Oromoon yogga mammaaku “Maal naan jedhuuf fuula dhiqatu,” jedha. Sirna cidhaa keessatti arrabsoon durbaa akkam akka ta’e odeeff kennitoonni koo TRfi DJ yeroo ibsanitti arrabsoo durbaa keessatti jechoonni jedhaman sun jechoota safuu yoo ta’anillee wanti jedhaman sun hundi aadaadhaaf jedhamu. Haata’u iyyuu malee rakkina kan qabu waan jibbamu sana ta’anii argamuudha malee arrabsichi safuu eeguu irratti dhiibbaa geessisu hinqabu; fudhatamaafi safuu kan tiksuudha. Fakkeenyaaf, durbummaan heerumuun maqaa guddaa akka nama argachiisu beekamaa waan ta’eef, misirroon hanga mana geessee rakoo itti qalanitti ni yaaddofti. Kun dhirsaafi fira biratti fudhatama ishee dhowwachiisa. Kanaaf arrabsoon kan weeddifamuuf kallattiidhaan qaama arrabsamu sana qeequuf osoo hin taane ittiin qabanii safuu hawaasaa tiksuuf gargaara.

4.2.2 Amala Badaa Qeequuf

Oromoon aadaasaa haala adda addaan dhimma itti ba’a. Aadaan kun kan keessatti kalaqni, kabaji hawaasaa, safuufi safeeffiin, mirgi namoomaa, waliif yaaduun, amantaan, siyaasni, dinagdeenfi kanneen adda adda keessatti mullatuudha. Yaada kana ilaalchisee odeeff kennitoonni AA, DDHfi DAN sirna gaa’ilaa hawaasa Oromoo biratti arabsoo durbaa keessatti ergaan darbu sun, gaa’ila tokko hundeessuu keessatti yaadannoo barootaa ta’ee sammuu namaa keessatti eegamee taa’a. Kan shamarran arrabsoo keessatti jedhan sun dhugaa hin haalamneedha. Garuu akka namni amala gaarii waliin jiraatu gorsa. Kunis aadaa Oromoo waliigalaan mana barnootaa, dhaabbata barnootaa kamiin bakka hin buune ta’uusaati. Ija jabaatanii akka sodaa malee fedha ofii ibsatan nigodha. Toora hawaasni tokko sadarkaa jiruun naamusoomee jiraatu madaallii hawaasummaa eegsisu.

4.2.3 Gorsa Kennuuf

Akka odimtoonni DJ, TDfi TR jedhanitti arrabsoon gaa’ilaa kan mudaa gurbaa kaasuun intala heerumtu ittiin gorsaniidha. Weedduun kun mudaafi amala gadhee gurbaan fuudhu qabu ceepha’uudhaan dargaggoota si’achi fuudhan gorsuuf fayidaa guddaa qaba. Hiriyoonna intalaa akka waan duraan amala gadhee qabaachuu gurbaa beekaniitti intalli yeroo dhaqxu akka ofeeggattuufi akka mana ishee sirriitti qabattuuf weedduu kanaan intala heerumtutti himuun gorsa kennuuf.

4.3 Yeroofi Bakka Raawwii Weedduu Arrabsoo Sirna Naqatanii Fuudhuu

Weedduun arrabsoo fuudhaafi heerumaa eessatti weeddifama? yoom weeddifama? jedhamee gaaffii gaafatameef od-himtoonni DJfi TD faan yeroo yaada kennan cidha gaa'elaa torban sadiitti hamma ji'a tokkotti jiruun weedduu jala bultiifi mana warra gurbaafi mana warra intalaatti waltajjiin weedduu qophaawa; waltajjii kana irratti shamarran galgala galgala walga'anii weeddisu. Qe'ee warra intalaatti intalli heerumtuufi hiriyoonna ishee waliin ta'anii gurbaa fuudhu, maatiifi firoottan isaa arrabsu. Waltajjii weedduu kana irratti mudaa gurbaafi firoottan isaa hin qabneen arrabsu. Weedduun kun mana warra gurbaa fuudhuuttis bifa wal fakkaatuun raawwatama. Akka Oromoo aanaa Haaruutti weedduu kanaaf shamarreen filatamtu wallee jedhamti; wallee jechuun immoo shamarree qooqa toltu, tartiiba jechootaa filattu kan ija hinlaafne jechuudha. Gara mana warra gurbaatti obboloonni gurbaafi hiriyoonna isaanii shamarran olla dabalatanii dabaree isaanii maatii intalaafi intala arrabsu. Weedduun kunis galgala galgala gara lamaaniinuu gama gurbaafi intalaatiin amma guyyaan fuudhaa ykn heerumaa ga'ee intalli mana warra isheetii baatutti soddaan kan ittiin arrabsamuudha. Gama warra gurbaatiinis hanga misirrittiin qe'ee warra gurbaa geessee diinqa ol seentutti kan ittiin arrabsaniidha. Weedduun kun bifa walfakkaatuun amma gaafa guyyaa cidhaatti gara maattii misirrootaatti itti fufiinsaan tura jechuudha.

Akka od-himtoonni BW, FDHfi kanneen biroo jedhanitti weedduun arrabsoo fuudhaafi heerumaa hawaasa aanaa Haaruu keessa gosoota afurtu jira. Isaan keessaa Arrabsoon weedduwwan garaa garaa of keessatti qabata. Isaanis :weedduu jalbultii warra intalaa, weedduu jalbultii mana warra gurbaa, weedduu gaafa cidhaa kan garee lamaaniifi weedduu arrabsoo gundoo booree ta'uu ibsanii jiru.

4.3.1 Weedduu Arrabsoo Mana warra Intala Heerumtuu

Arrabsoon mana warra intalaatti raawwatu guyyaan cidhaa torbaan lama jedhamee intalliifi warri intalaa waantoota cidhi sun ittiin geggeeffaman erga qopheeffataniin booda intalli heerumtu hiriyoona ishee galgalaaf korattee, galgala galgala erga maatiif waan barbachisu hojjetteen booda balbalatti gadi baatee dibbee rukkitti; sana booda shamarran sagalee dibbee sanaa dhaga'anii mana warra cidhaa sanaa deemuun sirna arrabsoo sanarratti hirmaatu. Haaluma kanaan akkaataa armaan gaditti duraa duubaan ibsamaniiru

4.3.1.1 Weedduu Jala Bultii Cidhaa Kan Mana Warra Intalaa

Jala bultiin guyyaa fuudhaafi heerumaa dursee torban sadii hanga ji'a tokkootti geggeeffama. Odeeffennitoonni koo hundi "Jala bultiin mana intala heerumtuutti guyyaa cidhaa dursee torban sadii hanga ji'a tokkootti galgala galgala shamarran walga'uun garee gurbaa fuudhuu kan ittiin arrabsaniidha," jedhan. Yaadi kun kan ibsu jala bultiin mana warra intalaa yeroo baayyee kan shamarran yaada garaa isaanii haala barbaadaniin arrabsoon qabanii ergaafi hubannoo intala heerumtuufi gurbaa fuudhuuf kan keessatti dabarsaniidha.

Akka odeeffattoonni jedhanitti, arrabsoon jala bultii sirna fuudhaafi heerumaa mana warra intalaatti raawwatu, akkuma jalabultii mana warra gurbaa shamarreen heerumtu ijoollee durbaa naannoo ishee jiran waammattee galgala galgala guyyaan cidhaa torban sadii hafu geggeeffamuun kan eegaluudha. Shamarran kunis kan isaan bakka kanatti arrabsan gurbaa fuudhu, maatii isaafi firoota gurbaa maqaa maqaa isaaniin adda baasanii arrabsu. Arrabsoon jala bultii armaan gadii kunis kanuma kan dhugoomsuudha.

Yaa laalee laalee laalee

Qoranneerra akaakuu kee

Nyaadhu raafuu kee.

Ija harbuu birraa	laalee kiyyaa
Cirachuuf jirraa	laalee kiyyaa
Yaa aabbee soddee	laalee kiyyaa
Yaa afuufichaa	laalee kiyyaa
Si arguuf jirraa.	laalee kiyyaa
Qoranneerra akaakuu kee	laalee kiyyaa
Mana irraan gadee	laalee kiyyaa
Maaltu ijaarratee	laalee kiyyaa
Hiddiidhaan makee	laalee kiyyaa
Ilmoo wanbadee	laalee kiyyaa
Maaltu si jaallatee	laalee kiyyaa
Giddiidhaaf malee	laalee kiyyaa

Giddi dubartii	laalee kiyyaa
Sii wajjin gubattii	laalee kiyyaa

“Nyaadhu raafuukee; qoranneerra akaakuu kee,” yaadni jedhu kun qomoo walin beennu jechuuf osoo hin taanee, amala badaa keessatti kan ilaalaman qomoo tuffatamaa bakka bu’uu waan jedhu of keessa qaba. Aadaa Oromoo keessatti wanbadee kan jedhamu yeroo mara hojii dhiisee sirbaaf kan olii gadi jooru, kan bakkee oolee galu, waa kan lafaa hin qabne ta’ee ilaalama. Hidhaa walaloo olii gara dhumaa irratti yaadni mul’atu dirqama itti taanaan malee jaal’attee itti heerumaa akka hinjirre argina. Kanaaf, ani sinjaallanne dirqama natti taanaan malee jettee weeddifti. Sunis, aadaa Oromoo duriitti shamarreen bakkeetti dhiira haasa’achuu akka hindandeenye mul’isa. Fedhiisheetiin ala yeroon warri heerumsiisan jiraatus, osoo takkaa ijaan hinargin gaafuma cidhaa sana kan argitus nijirti. Kanaaf arrabsoo jalbultii kanaan quuqqaa qabdu ibsatti jechuudha.

4.3.1.2 Weedduu Gurbaa Fuudhu Ilaalchisee Weeddifamu

Gurbaa fuudhu ilaalchisee mana warra intalaatti weedduu weeddifamuuf, od-himtoonni Aafi DDHfi yoo deebii kennan “weedduu cidhaa kan mana warra intalaatti jedhamu kun yeroo hunda gurbaa fuudhuufi maatii isaa qeequuf qophaawa.” Amalli gaarii inni qabuufi hojii gaarii inni hawaasa keessatti qabu qabeenya yoo qabaate, nama jireenyaaf tattafatu yoo ta’es mana warra intalaatti tasa hin faarfatamu. Haala jireenya isaa, deddeebiifi dadhabina isaa kaassuun arrabsu. Mudaa isaa malee gaarummaa inni hawaasa keessatti qabu tasumaa maqaa hin dha’amu. Sababiin guddaan akka gurbaan arrabsamu taasisus tokkoffaa aadaa bultii ittiin godhatan, lammaffaan akka weedduun kun cidha sana bareechuufi ho’isuuf, sadaffaan immoo jaalala intala heerumtuuf qaban ittiin ibsuufi nama bashannansiisuufis kan weeddifamuudha. Weedduun armaan gadii kunis akka namoonni kolfaniif kan weeddifamuudha.

Gogaan gaangee rakkiseera
 Atoo baddeetta yaa gurbaa
 Goondaan waan keetti arateera.
 Maxinoo gogduu yaa kilaashee
 Yaa gurbaa hin galtu fayyaakee

Murattee nyaatta cinaankee.

jecuundhaan akka namoonni bakka cidhaa sanatti argaman kolfanitti weedduu kana weeddisuun gurbaa fuudha dhage sana saalfachiisuun uummata achi jiru kofalchiisu jechuudha.

Akka od-himtoonni marii garee HA, KT, BC, Lffi TL jedhanitti obboleettii gurbaa fuudhuus waan garaa isaanii jedhanii arrabsuun baramaadha. Obboleettiin gurbaa fuudhuus akkuma gurbaa fuudhuutti arrabsamti. Daba dalagdee ykn badii biraa qabaatee otuu hinta'in waanuma obboleessi ishee intala isaanii fuudhuuf aaranii akka inni aaruuf arrabsu.

Sii yaa aabbee soddaa koo

Obboleessi koo kan arbii dha'uu

Hubattee ilaatte laataa

Obboleetti kee qinxiraamni ishee

Kan jabbii qalu muratte laataa

Fiixeen sabbataa muka shaasharii

Fiixeen yaabbataa luba baasanii

jechuun arrabsu. Sababiin isaas hawaasa Aanaa Haaruu keessatti dubarri hin kittaanamne fudhatama waan hin qabneef weedduu kanaan dubarri kittaanamuu akka qabdu shamarraniif dhaamsa dabarsu.

Qaqaammatteeree aabbee soddaa koo

Afaan haadha kee afaan haadhoo kee

Foloda sana sassaabbattaaree.

Sassaabuu baannaan waluunkoo hin galtee

Dhibbi kee hin bade booreen sitti hafee

jechuun akka waan maatiinsaa hundi safuu hawaasaa hin beekneetti arrabsu. Akka Aadaa Oromoo Aanaa Haaruutti namni arraba daddarbu tuffatamaadha; kanumaaf weedduun kunis waan obboleettin gurbaafi haati gurbaa fuudhuu kan arraba daddarban fakkeessuudhaan, maatiin gurbaa fuudhuu kamiyyuu kan wal hin dhageenyeeffi waliif hin abboomamne yoo ta'an hintalli heerumte kan gara maatii

isheetti deebitee galtu ta'uu isaa ibsu. Akka waan inni duraan safuu hawaasaa hin beenneefi maatiin isaa mudaa qabaniitti akka isaan gara safuu hawaasaatti deebi'aniitti weedduu kanaan itti itti himu.

Awwaara biyyoo cilaattii
Yaa soddee saree gurraattii
Miilana biyyoon si nyaattii.
Yaa gadhee dil'uu
Nu walii n hilluu.

Dirree roobaa yaa laalee
Lafa geeshee bara kaanii
Fixxe jeejeen warra isaanii.
Otuullee roobuma roobee koo yaa laalee
Haroon guuboo gadi hin baasuu koo ya laalee
Kan akka kee kun haa duutuu koo yaa laalee
Dhaabbatteellee durba hin fuutuu koo yaa laalee
Kan akka kee kun haaduutu koo yaa aalee
Funuunsanii furuursanii koo yaa laalee
Waashaa gibee gama buusuu koo yaa laalee

Walaloo kana keessatti wanti ibsame gurbaan osoo fuudhuuf hin ka'in qabeenya horachuu akka qabuudha. Oromoon osoo maatii hin hundeessin waa hunda kan guuttatu akka ta'eefi warri gurbaa garuu kan beelli itti taphatuuf sababa gurbaan hojii hin hojjenneef ta'uu ibsa. Kunis hawaasa sana biratti fudhatama hin qabu. Kanaaf kan akka keetii hojii hin hojjenneefi qabeenya hin kuufatin fuudha yaadu of sirreessuu akka qabu akeekkachiisa. Namni otoo of hin danda'in fuudhuuf ka'u, ofiis ta'e ishee fuudhe sana waan ittiin jiraachisu dhaba. Sun immoo, hiyyuma babal'isa. Walaloon arrabsoo kunis sana hir'isuuf jedhame.

Yaa gurbaa gurraa duutee

Kan warqeen biyya guutee	
Ati gurraa duwwaa fuutee	
Yaa aabbee soddaa koo	gurraa duutee
Maaf akkas koortaa	gurra duutee
Akka Ilmoo gootaa	gurra duutee
Duroo as ooltaa	gurraa duutee
Oobdii nuu sooftaa	gurra duutee
Gabaroo keenyaa	gurraa duutee
Galaa abbaa keenyaa	gurra deetee
Harka si keenyyaa	gurra duutee
Gargaarsa keenyyaa	gurra duutee
Mee na ilaalii	gurra duutee
Walakkaa ijaa	gurra duutee
Wal hankaakichaa	gurra duutee

Walaloo kanarraa kan hubatamu soddaan gara mana hintalaa hoggaa fuudhaaf deemu kan akka raadiyoofi sa'aatii harkaa qabaachuun qabeenya ofii ittiin mullisuu ta'ee waan ilaalamuuf, sana of harkaa dhabnaan salphina. Ilmi Oromoo tokko hoggaa fuudhu gurraafi mormaa itti warqee naqee fuudha; lafti Oromiyaa Warqeedhaan guutuu waan ta'eef, osoo jiruu gurbaan misirroof warqee osoo hinfidin dhufuun caba; gurbaan hiyyeessa ta'uu akeeka. Akka aadaa Oromootti ilmoon dhiiraa tokko lafa fagoo deemee bineensa ajjesuun gootummaa gonfata. Goonnis lootii gurratti hidhachuun mallattoo gootummaa isaa beeksisa. Hidhaa walaloo oiltti dhiyaate keessattis kan ibsame kanuma. Gurbaan fuudhaaf ka'e kun mallattoo gootummaa keessaa tokkoyyuu hinqabu. Akka ilma Gootaa boonuun hinmaluuf. Gurbaan fuudha dhufe kun deemee namaaf hojjeta malee hojii gootummaaf isa afeeru waan hojjete hinqabu. Sanas akka waan inni duraan mana abbaa isaanii keessa hojjettaa tureetti arrabsu. "Boroofi balbalaan baatee nuu ergamtee, waan maatiin keenya sii kennan fudhattee gala turte; kanaaf akka nama haaraatti nutti hinboontu; nuti sibeekna" waan ittiin jedhan fakkaatu. Kunis Oromoon yoomillee namaaf hojjechuu akka hinqabne agarsiisa.

4.3.1.3 Haadha Gurbaa Fuudhuu Ilaalchisee Weedduu Weeddifamu

Odhimtoota TR,DJ,TD irraa akka odeeffannoo argameetti haadha gurbaa ilaalchisees weedduu garaagaraa weeddisuun ittiin ishee ceepha'u. Haati gurbaas akkuma ilma ishee jechoota adda addaatiin arrabsamti.

Harmeen haati koo lagarra deemtee

Ashuffee haamti okaa jabbiilee

Harmeen haati kee lagarra deemtee

Adurree gaanti waangoo barbaaddi.

jechuudhaan akka waan haati gurbaa fuudhuu safuu hawaasaaf hin bitamneetti arrabsu. Kana jechuun akka hojiin gadheen hawaasa keessatti hin dalagamneef gorsuudha.

Aayyoon haati koo

Elmaadhaa galtiii

Qabee baattetoo

Na dhaantin se'e

Nan dhannen ba'e.

Harmeen soddaa koo

Yuusaadhaa galti

Lafee baattetoo

Na nyaattin se'ee

Nan nyaanne ba'e

Harmeen haati koo

Lafa hin dhaabbattuu

Madabii malee

Madabii tarree.

Harmeen soddaa koo

Dhirsan jaallattu

Sigibii malee

Sigibii harree

Kan irraa hin gallee.

Walaloo kanarraa intalli heerumtu garee ishee waliin haadha ishee jajjee kan gurbaa cabsiti; ni salphifti. Haati intalaa aannan elmitee yeroo galtu, haati gurbaa immoo budaa waan taateef lafee waan du'aa baattee yuusaadhaa galti. Kana malees, haati intalaa kabajamtuu yommuu taatu, kan gurbaa sagaagaltuudha. As keessattis, haati gurbaa sadarkaa hawaasichaatti kabaja dhabdee amala harree kan gonfatte ta'uu heeruun ceepha'u. Amalli harreen ittiin beekamtu safuu kan hin beekneefi ofqabuun jiraachuu kan hin dandeenyeedha. Kana hunda jechuun yommuu arrabsitu garuu haadha gurbaatu amala sana qaba osoo hin taane, namoonni amala akkasii qaban akka of sirreessan gorsuufi shamarran achi jiran gaafa umuriinsaani ga'u akka amala kana hin qabaanne gorsu.

Harmeen haati koo laalee kiyyaa

Sabbata hin hiiktu laalee kiyyaa

Fiixee shaf gooti laalee kiyyaa

Aabbee soddaa koo laalee kiyyaa

Harmeen haati kee laalee kiyya

Teessee hin fincooftu laalee kiyyaa

Ciiftee fash gootii laalee kiyyaa

Haati gurbaa kan safuu hin beekneefi kan of hin kabajne ta'uu weedduun dhageessisaa haadhashee jajatti. Akkuma mana warra gurbaatti haadha misirrittii qeeqan isheenis haadha gurbaa qeeqxi. Sansaakkaan akka aadaattis ta'e ammayyaattuu guutuu ta'uu qaba. Kunis waan raawwatamu hundaaf safuun jiraachuu agarsiisa. Dubartiin hoggaa fincooftu bifa ulfinaan teesseeti malee ciiftee miti. Ciisuun sun sagaagalummaadhaan wal qabata. Akka waan isheen hawaasa keessatti fudhatama hin qabneetti weeddisu. Sun garuu isheen amala sana qabaattee osoo hin ta'in namoonni amala badaa qaban akka of eeggatan akeekkachiisa.

4.3.1.4 Weedduu Obboleessa Gurbaa Fuudhuu Ilaalchisee Weeddifamu

Akka ragaan odeefkennitoota marii garee KT, BC irraa argame ibsutti, Oromoo Aanaa Haaruu biratti obboleessa gurbaa fuudhuu waan garaa isaanii jedhanii arrabsuun baramaadha. Obboleessi gurbaa fuudhuus akkuma gurbaa fuudhuutti arrabsama. Daba ykn badii dalagee otuu hin ta'in waanuma obboleessi isaa intala isaanii fuudhuuf aaranii akka inni aarutti arrabsu. Namoota bakka cidha sanaa jiranis kofalchiisuuf weedduu kanaa gadii kana weeddisu jechuudha.

Obboleessi koo erga dhalatee muka hin yaabbannee

Jala naanna'ee naa muraa jedhaa.

Obboleessi kee erga dhalatee saphii hin aaddannee

Gemmii naanna'ee naa gubaa jedhaa

Maaloo da'ee isaa innoo hin gubsiisuu niyyisiisaa.

Walaloon weedduu arrabsoo armaan olii obboleessi gurbaa fuudhuu of gataa waan ta'e fakkeessanii arrabsu. Kun immoo namni kamiyyuu dammaqee akka qulqullina isaa eeggatuufis ta'e akka ofqabuufi ofqaru itti himuuf nigargaara.

4.3.1.5 Abbaa Gurbaa Fuudhuu Ilaalchisee Weedduu Weeddifamu

Weedduun fuudhaafi heerumaa kan mana warra intalaa kallattiidhaan maatiidhaafi firoota gurbaa isa fuudhuu tuquu irratti xiyyeeffata. Kanaaf, jala bultii irraa kaasee amma gaafa guyyaa cidhaatti maatii gurbaa maqaa dha'uun arrabsu. Weedduun kanaan gadi jiru kunis ceephoo abbaa gurbaa sanaan jedhamu mul'isa.

Bililleen cabdee kishish maa hin jennee

Kishishkaa ammayyuu abbaa soddaa koo

Addooyyee fuutee soddaaf soddoomtee

Illim maa hinjennee illimkaa ammayyuu

Abbaa soddaakoo beqee niitii kee

Bacaabbaciitii marqaa itti nyaadhu

Yoo marqaan dhume sareedhaaf laadhu

Sareen iyyeessaa qabee kiyyeessaa

Weedduun kunis abbaa gurbaa fuudhu sanaa, ulfina dhowwachuun arrabsuu mul'isa. Waan inni jiruufi jireenya dadhabe godhanii lafa kaa'u. Akka waan inni mana isaa bulchuu hin dandeenyetti isa arrabsuudhaan waan garaa isa gubu jedhanii aarsu.

4.3.1.6 Weedduu Gaafa Cidhaa Mana Warra Intalaatti Weeddifamu

Akka od-himtoota qorannoo kanaa AA, DDHfi DA yaada kennanitti weedduun fuudhaafi heerumaa guyyaa jala bultii cidhaa irraa eegalee hanga gaafa cidhaatti walitti fufiinsaan kan raawwatuudha. Arrabsoon guyyaa jala bultii irraa eegalees amma gaafa cidhaa fuulaa fuulatti wal arganii gaafa gurbaan intala fuudhu dhufuttis itti fufee weeddifama. Maatiin gurbaa fuudhuus ni arrabsamu. Guyyaa cidhaa kana gurbaana deemsa deemuufi akkaataa taa'umsaa eeggachuu qaba. Yoo nyaanni dhiyaatus akkaataa inni itti nyaatu ni qeeqama. Jechoota nyaata nama lagan fayyadamuun arrabsu. Guyyaa cidhaa kana wanti hin jedhamne hin jiru. Gurbaa fuudhu bifaan tuffachuuf weedduu armaan gadii jedhanii arrabsu.

Kaleessi maali, iftaan gabaadhaa

Si'umaan soddaa koo bareedni maali?

Iji bal'aadhaa, mataan dhal'aadhaa

Gurri waakkoodhaa, mataan baangoodhaa

Hidhiin jajiidhaa, funyaan majiidhaa

Yaa baajii dalgee, ani raajiin argee.

jechuun akka bifaan isa tuffatan itti himu. Aarii inni hintala isaanii fuudhuu waan garaa isaanii jedhanii arrabsu. Haata'u iyyuu malee arrabsichaaf wal komachuun hin jiru.

Mana irraa gadee maaltu ijaarate

Hiddiidhaan makee

Ilma waanbadee maaltu jaallate

Dirqiidhaaf malee.

jechuudhaan heerumni aadaa ta'uusaafi aadaa cabsuun immoo safuu ta'uusaa weedduu kanaan ibsu. Akka oromoo aanaa Haaruutti aadaa kabajuun dirqama nama aadaa sana keessa jiraatuuti waan ta'eef durbi geesse heerumuun akka aadaa ta'e weedduu kanaan ibsu. Gurbaafi maatii gurbaa akka isaan amala badaa qabanitti arrabsu. Jaalala hiriyaasaaniitiif qaban ibsaa jibba maatii gurbaa irraa qaban shamarran akkas jechuudhaan ibsatu.

Saamunaa baadhee yoon mana yaabe konkolaadhaa ree

Dibbeekoo baadhee sidura dhaaphee sin sodaadhaa ree?

Akka intalli heerumtu hundaan guutuu ykn durbummaan jirtu ibsu. Toora lammaffaa keessatti “dibbee koo baadhee” kan jedhu durbi durbummaan heerumtu ija hin laaftu waan jedhamuufi akka sodaa hin qabne hintalli heerumtuufi hiriyoonna ishee arrabsoo kanaan itti himu.

Jaldeessi Guumaa, sigiggo bu,ee

Yaa abbee soddaakoo

Qoma kee argeen singiggoon du'ee

Uummata oromoo aanaa Haaru biratti waan hedduutu safuu qaba. Namni kam iyyuu qulqullina isaa eeggachuu qaba jedhu. Jechoonni weedduu kana keessaa hundi haala dhugaa nama arrabsamu sanaa ibsa jechuu miti. Nama kan biraaf garuu aeekkachiisa ta'uu danda'a. Qulqullina qaamaas ta'e kan amalaas namni eeggachuu akka qabu akkas jechuudhaan weedduu kanaan itti himu.

Aabbee soddaa koo maaf sokoksitaa

Hagdee dhksitaa

Haruuf rakkattaa

Dhiituwoo ni salphattaa

Eessaan gadi baataa,

Har'a albaataa

Maaf lafa ilaaltaa

Tarii dhalaadhaa

Soqolaa ilaalaa.

Soddaan mana warra intalaa yoggaa taa’u kabajameefi seera eegee taa’uun sodaatamuufi kabaja isaaf akka kennisiisu ibsuuf jecha waan saalfii qabuun akeekkachiisa kennaa jiru. Itti dabalaanis, toora 7-9tti arrabsoon jiru kan ibsu dandeessee durbummaa mucayyoo keenyaa fudhachuu hin dandeessu kan jedhu ibsuuf itti dhimma ba’ame

Simbirroon baddaa buute

Soddaakoo fayyaa duute

Kan harreedhaan durba fuute

Fardaafi gaangoo biyya guute

Akka Oromoo aanaa Haaruutti gurbaan fuudha ga’e waan bultoo nama tokkoof barbaachisu guuttatee intala ilaallatee fuudhuu qaba. Gurbaan fuudha ga’e of danda’uun kun immoo bor yeroo intalli itti dabalamtuu akka hin rakkanneef gargaara. Gurbaan fuudhu yoo qabaates yoo dhabes mana warraa intalaatti arrabsamuun isaa hin hafu. Kanaaf immoo gurbaan itti yaadee of qopheessuu qaba. Dargaggoota guyyaa kan biraa fuudhaniifis akka isaan otuu of hin ga’in fuudha hin kaaneef gorsa guddaa ta’a. Gaafa cidha kanaa garuu weedduu olitti caqafame kana weeddisuun gurbaan fuudhu kun kan otuu of hinga’in fuudha ka’e ta’uu ceepha’u.

4.3.1.7 Weedduu Yeroo Gurbaan Dhufu Ittiin Balbala Dhowwatan

Akka od-himtoota yaada kennan keessaa obbo DJ ibsanitti misirrichi amaamota isaa wajjin mana warra intalaa ga’ee ol seenuuf yeroo ka’u balbalatu dhowwatama. Shamarran garee intalaa sirriitti weeddisuu dandeessu walaloo maddisiistee sirriitti cidhicha o’isti. Jaalala misirriddhaaf qabus weedduu kanaan agarsiifti. Akka isaan mana ol hin seenneefis shamarran tuuta’anii weeddisuun karaa dhowwatu.

Baala waddeessaa loggoma’oo muka ambalaa laagamaa

Ati hin barre yaatortoraa gatiin balbalaa soddamaa.

Bokkaan yandoo roobee eessaa baata yaa soddee

Moofaa shaashara gootee sharii gibe baala daannisaa

Amma lixxa yaa saree

Kellaa abbaan dhibba baasee waqaree.

Jechuun akka waan inni aadaa naannoo hin beeknetti arrabsu.

Dabalataanis, akka waan inni hojii hin jaallanneefi waan sirriitti hojjetee of jiraachisuu dadhabe fakkeessanii bifaafi haala jireenya isaa hunda tuffachuun arrabsu.

Yaa simbirroo laga hiddaa

Birrii shantamaaf waca fiddaa

Kottu sii liqeessinaa bona fiddaa

Yaa gaanii cabee hoo yaa sinbirroo

Maraggaa dhabe hoo yaa sinbirroo

Yaa gaarii bade hoo yaa sinbirroo

Qarabaa dhabe hoo yaa sinbirro

Washalaan hafee hoo yaa sinbirroo

Akka weedduu kanaarraa hubatamuutti, mana warra soddaa kabajaan dhaqanii karra ol lixuu irratti qarshii muraasa kennamuuf jeequmsa kaasuun qaaniifi liqii bartee yoo ta'emmoo; nuyi ni liqeessinaa nurraa liqeeffadhuu ija guuti kan ittiin jedhan fakkaatu. Kunis naamusa hawaasaa jiru sana yaadachiisuudha. Bo'oo walaloo kanaatiin 'gaarii bade qarabaa dhabe' jechuun dhiira kittaanuun kabaja ta'ee osoo jiruu gurbaan dhaqna hinqabatin fuudhaaf ka'uu eeru. Dhiirri tokko akkuma aadaattuu dhaqna qabachuu qaba. Sana ta'uu baannaan xuriin adda addaa qola qaamasaa aguuge gidduutti nam'ee foolii hintaane kennuu danda'a. Kanaaf washalaan hafuun sirrii miti. Silumayyuu dhiirri waan guutuu malu osoo hinguutin fuudha dhaquun fafa. Kana jedhanii yommuu arrabsan garuu gurbaatu fafa kana qaba osoo hintaan, dhaqna qabachuu dhiisuun waan qaanessaa ta'uu isaa qeerroowwan achi dhaabatan yaadachiisuun gorsu.

Agadaa wessoo hoo yaa sinbirroo

Nyaadheen argeeree hoo yaa sinbirroo

Baalaanan beekaa hoo yaa sinbirroo

Sii gurbaa soddee, hoo yaa sinbirroo

Yaabbatummaa kee hoo yaa sinbirroo

Dhufeen argeeree hoo yaa sinbirroo

Nyaaraan beek hoo yaa sinbirroo

As keessatti Oromoon dubbi haalaan kan beeku ta'uu ibsuuf jecha 'Yaabbatuma kee haala jireenya kee irraan hubataa jira malee dhufee hinaggarre jedhu. Yaabbata jechuun akka aadaa Oromootti kan olii gadi deemee mana namaatti bifa gurgurtaan jiraatu, kanuma irraan kan ka'e seera sansaka hawwaasaa kan hin beekne jechuudha. Gama biraatiinis nama adabatee hinteenye, deemee qe'ee namaa gadheessu jechuuttis nihiikama. Gurbaan intala fuudhuuf deemu kun kana dura sagagaagalaa akka ture shakkii qaban himu. Akka aadaatti qeerroon hamma gaa'elasaa dhaqqabutti dubartii bira ga'uun hinayyamamu. Akkuma qarreen durbummaashee eeggattee achi geese innis qeerrummaasaa eeggachuutu irraa eegama jechuudha.

4.3.1.8 Weedduu Yeroo Gurbaan Nyaatatti Dhiyaatu Ittiin Arrabsamu

Akka od-himtoonni qorannoo kanaa AA, DDHfi DA yaada kennanitti yeroo soddaan nyaataaf maaddiitti dhiyaatu shamarran garee intala heerumtuu waan garaa isaanii jechuun isa arrabsu. Gurbaan intala fuudhu dhufe balbala irratti waan barbaachisu raawwatee nanmoota fudhatee dhufee wajjin gara manaatti olseenee taa'a. Yeroo nyaatni maatii intalaatiin qophaa'ee dhiyaate nyaachuuf gurbaan itti dhiyaatus wanti jedhanii arrabsan hin dhibu.

Dhaabbiin geeshee dhaabbii mimmixaati

Hin nyaattis hin dhugdis erga silaati

Aarii jeejee nutti baatii?

jechuudhaan akka waan inni midhaan nyaatee hin beekneefi akka inni nyaata lagatutti jechoota nyaata nama laganiin arrabsu. Yeroo nyaataa kana gurbaan fuudhu kun yoo nyaata dhiises ni arrabsama waan ta'eef obese taa'uu qaba.

Burtukaanii laga miiccaa

Nuun fincaaniif fiiga seenee

Inni albaatiif dalga fiigaa.

Gabatee baala laagamaa

Sodden ka'uu kakatee

Itti araa hafaaf gabatee

Haa ka'u afaan naqatee.

jechuudhaan shamarran garee intala heerumtuu waan garaa isaanii jedhanii gurbaa intala fuudhuu dhufe arrabsu. Kunis, nyaattee, dhugdee quufteettawoo ka'ii alba'i jechuu isaaniiti. Gurbaanis amma galuun jaarsoliitiin eyyamamutti taa'eedhuma arrabsama. Sochiisaa hordofanii jechoota filatanii ittiin arrabsu. Weedduun kun namoota bakka cidhaa sanatti argamu bashannansiisuufis kan tajaajiluudha.

Baallee allaattii yaa doggomaa

Maalitti beekta yaa tortoraa

Gatiin gabateewoo soddomaa.

Kunis hiddaaree, hidda mukaatii

Maaloo addooyyee koo

Kunis dhirsaree, dhirsa dubartii.

Kun hordaa hin taatu, tolchaa gindiishee

Kun soddaa hin taatuu, galchaa birriishee

Garbaam likkiinshee.

Ash kuruphee kee, maaf dalga ooftaa

Dhiqqu munnee kee maaf natti ajooftaa.

Hin nyaata mitii gabatee onsa

Maaddii naasisaa

Hin dhuga mitii birillee gogsaa.

Soddaan mana warra intalaa yommuu taa'u of kabajeeffii seera eegee taa'uun sodaatamuufi kabaja isaaf akka kennisiisu ibsuuf jecha waan saalfii qabuun akeekkachiisa kennuuf. Naamusa namoomaa ittiin qabanii barsiisu. Akka aadaatti erga nyaataniin booda qarshiin gabatee nyaataa irra ka'amuun ni jira. Yeroo nyaanni xumuramee gabateen nyaataa ka'uuf jedhu, maaddii irra qarshiin misirrichaan ka'amu qaba.

Lafti hoffaa keenyaa cidiidhayee

Kan soddee keenyaa dinqidhayee

Foon namaa fixee
 Raafuu hadhasaaf xixxixayee.
 Barbaree baalaa shukkaaraa
 Akka waan qotee asii qabuu
 Marmaree maa itti cuqqalaa;
 Mee asi ilaalii baala shukkaaraa
 Fuulakoo golboo baala shukkaaraa
 Qomoo koo goorroo baala shukkaaraa
 Mee achi ilaalii baala shukkaaraa
 Gama kee gurree baala shukkaaraa
 Sanyiin keen dhume baala shukkaaraa
 Baala abiraangoo baqaqsitaa
 Soddaa koo suutuuma nyaadhu

Hidhaaleen walaloo arman olii yeroo gurbaan mana keessatti simatamee isaafi miinzee intalaaf nyaanni kennamu kan arrabsamudha. Akka waan inni nyaaticha garmalee saamee nyaataa jiruutti isa rifachiisu. Budummaan kan beekamuufi raafuu irbaata hiyyeessaa akka nyaataa turee dhufe mul'isas. Inni midhaan akkanatti nyaatu kun yoo midhaan dhabe foon namaallee nyaacuu isaa himu. Amalli badaa kun Oromoo biratti jibbamaa ta'uu isaa akeekkachiisu. Akka aadaa Oromootti hoggaa nyaatan safuu eeguun barbaachisaa ta'uu walaloo kanaan ibsu.

4.3.1.9 Weedduu Mana Warra Intalaatti Dura Deemaa Ittiin Arrabsan

Odimtoonni marii garee HA, KT, BC, LFFi TL yaada kennaniin mana warra hintalaatti dura deemaan gurbaa akkuma gurbaa fuudhuufi firootan isaatti arrabsama. Shamarran bakka arrabsoo sanatti argaman wal jalaa qabanii waan garaa isaanii jedhanii dura deemaa arrabsu. Arrabsichi waan dhgaa dura deemaan sun qabuun otuu hin ta'in dura deemama sana aarsuuf kan ittiin arrabsamuudha.

Yaa dura deemaa eeraxxa soddee
 Situ dura deegaa eeraxxa soddee
 Jaarsa akka abbiyyuu eeraxxa soddee
 Duunaan itti iyyuu eeraxxa soddee

Hoo yaa soddee koo	eeraxxa soddee
Gurraacha uummoo	eeraxxa soddee
Budaa ija raammoo	eeraxxa soddee
Gurraachan jibbaa	eeraxxa soddee
Budaa ija dhibbaa	eeraxxa soddee
Diimaan hattamii	eeraxxa soddee
Siif haa gaddanii	eeraxxa soddee
Ji'aafi bar shanii	eeraxxa soddee

Walaloo kana keessatti budaa ija raammoo jechuun dura deemaa arrabsu. Kunis waan inni garee gurbaa ta'ee dhufee qofa malee inni mudaa kana qabaatee miti. Gama biroon, budaa ta'uun oromoo biratti kan hin deggaramne ta'uufi kanneen amala akkanaa qaban akka of qusatan akeekkachiisu.

4.3.1.10 Yeroo Gurbaan Intala Fudhatee Galuuf Ka'u Weedduu Weeddifamu
odimtoonni BW,FDH yaada kennanii guyyaa gaafa cidhaa yeroo gurbaan fuudhu intala fudhatee ka'u shamarran gurbaa fuudhutti naanna'anii akka waan inni fuudhee hin galleetti arrabsu. Arrabsoon gadiis kanuma kan mul'isuudha.

Bishaan muummee jalaa	
Egaa fuudhee galee	
Yuuyyeen namaa	
Golfaa fuudhii gali fuullee kanaa.	
Warri abbaa kootii	bishaan muummee jalaa
Gaagura buusuu	bishaan muummee jalaa
Damma nyaachuufuu	bishaan muummee jalaa
Aabbee soddaakoo	bishaan muummee jalaa
Warri abbaa keetii	bishaan muummee jalaa
Guyyumaan yuusuu	bishaan muummee jalaa
Nama nyaachuufuu	bishaan muummee jalaa
Foon namaa hirmii	bishaan muummee jalaa

Si yaa nyaatu rirmii bishaan muummee jalaa

Egaa fuudhee gale yuuyyeen namaa

Golfaa fuudhii gali fuullee kanaa..

Hidhaa walaloo kanaan addooyyeen intala heerumtuu yeroo gurbaan fuudhee ka’u arrabsuu jalqabdi. Kunis, addooyyee isaanii jalaa fudhatee galuu isaatti aaranii yommuu ta’ u jechoota isa aarsuun arrabsu. Fakkeenyaaf “yuuyyee namaa” jechuun akka inni gadi deebituu wayii ta’eetti arrabsu. Namni bifaan badii ta’e kun immoo hiriya isaanii fuudhee galuu akka hin qabne danquu yaalu.

4.3.1.11 Weedduu Gundoo Booree

Akka AA, DDH, DA faan yaada kennanitti “sirni raawwachuu qabu hundi erga raawwatee booda yeroo intalli heerumtu mana warra isheetii baatu yookaan gurbaa fuudhuuf kennamtu meeshaa intalli fudhattee heerumtu keessaa gundoo xiqqoo migira irraa hojjetamte hiriyoonna ishee fuudhanii dhoksu.” Yeroo amaamotni gurbaa fuudhuu deemuuf ka’an shamarran garee intala heerumtuu gondoo kana fuudhanii alaallatti itti agarsiisuun weedduu jalqabu. Gareen gurbaa fuudhuus gundoo booree kana dhiisanii galuun fafa. Kanaaf, durboonna duraan soddaa arrabsaa turan gundoo sana shamarree cimtuu taatetti kennanii warra soddaatti mirmirsuun ittiin garee gurbaa arrabsu. Yeroo weedduun gundoo booree kun weeddifamu kana wallaansoo cimaatu mullata; shamarran garee intala heerumtuus weedduu asiin gadi jiruun dargaggoo soddaa arrabsu.

Obbolees hoo’u fuudhi gundoo booree

Gundoo durbi hodhatte dhiirri dhiisee hin galu

Buburree hodhinaan qeerrensa jettee sodaattee

Hinsodaatin gurbaa hoo’u fuudhi gundoo booree

Weedduu gundoo booree kana yeroo amaamotni gurbaa fuudhuu deemuuf ka’an shamarran gondoo kana meeshaa intala heerumtuu keessaa fuudhanii waan ka’aniif alaallatti itti agarsiisuun weedduu booree isaan qabsiisuun weeddisanii garee gurbaa arrabsu. Gareen gurbaa intala fuudhuus gundoo booree kana dhiisanii akka hingalleef

jechoota hamilee namaa cabsanitti fayyadamanii arrabsu. Kanaaf, amma gundoo kana fuudhanitti galuu hindanda'an jechuudha.

Buqqeen gama sanaa
Raccee raccee dhalaa
Gundoo addooyyee irrattoo
Harran faccee galaa
Warri gama sanaa waciitiitti raasu
Caabiiti nyaatu hoo'u gundoo booree
Gundoon addooyyee ariitiitti hin taatuu
Jaarsa itti waamu raajii itti gaafatuu

jechuudhaan shamarran achi jiran jaalala addooyyee isaaniif qabaniif jecha akka goosaatti gundoon kun akka hin laatanne ibsuun weeddisu. Gundoo addooyyee isaanii kana akka qabsoo taasisanii fudhachuu qaban dargaggoota garee gurbaatti beeksisu.

Hoo'u fuudhi gundoo booree
Dhiiftee galtaa booreedhawo
Ashar booree irree liilanaa
Wadal booqee attam gootee galta miilana

jechuudhaan akka dargaggoonni gundoo kana dhiisanii hingalleef booree jala buusuun xiiqqi qabsiisuun weedduu kana ho'isanii weeddisu. Arrabsoon kun waan jiruuf gundoo kana utuu hinfuudhin intala fuudhanii galuun qaaniidha. Kanaaf, gundoo booree kana irratti lola cimaatu mullata. Yeroo gundoo booree kana wallaansoo cimaatu mullata. Shamarran dibbee baataniin warra gundoo booree fuudhuuf maggalu ni rukutu; kanumaaf egaa kan gundoon xinnoon kun gundoo booree jedhamteef.

4.4 Weedduu Gara Mana Gurbaatti Intala Heerumtu Ittiin Arrabsan

Odeef-kennitoonni koo TL, LF akka natti himanitti aadaa Oromoo aanaa Haaruufi naannoo sanaatti fuudhaafi heeruma keessatti dubarri wal gurmeessanii gama maatii lamaaniinuu arrabsoo ni gaggeessu. Haalli kun hawaasa naannichaa biratti hedduu fudhatamaafi kabajamaadha. Haalli arrabsoon kun ittiin raawwatamus gama lamaaniinuu of faarsuufi qomoo isaanii jajamaa, duroomaa, goota, qotataa, qusataa, naamusa qabeessa, beekamaa akka ta'etti ilaaluun tokko isa tokko bifa wal madaalchisuun dhiyeessu. Haala adeemsa kana keessatti, maatiin lamaanuu waan isaan hin qabne akka waan qabaniitti, waan isaan hin taane akka waan ta'aniitti, jechoota madaalchisootti fayyadamuun gamasii gamanaa dubareen torban sadii hanga ji'a tokkootti galgala galgala yeroo hunda wal ga'anii arrabsoo kana raawwatu jedhan.

4.4.1 Weedduu Arrabsoo Jala Bultii Cidhaa kan Mana Gurbaa Fuudhuu

Odimtoonni NO, MM yaada kennaniin aadaa Oromoo aanaa Haaruu keessattii wayita gaa'elli hundeeffamu durbeen Oromoo gama maatii isa fuusifatuu wal gurmeessanii sirba jala bultii cidhaatiin qabanii intala ishee heerumtu arrabsu; akkasumas maatii ofii, fira ofiifi kkf faarsu.

Anis hoggaa qabiyyee arrabsoo durbaa isaan gamasiifi gamanaa jedhan xiinxalu, waan ta'uuf hawwamu, gaarii ta'e ofii fudhachuun kan hawaasa biratti ta'uunsaa saalfachiisaa ta'uun beekame tokko isa tokko irra kaa'uun arrabsoon gaggeeffamu akka hawaasni waan jibbamaa sana ta'ee hin argamneef waan barsiisu ta'ee natti mul'ate. Mee haaluma kanaan arrabsoo jala bultii mana gurbaa fuudhuuti intala heerumtu ittiin arrabsan haa ilaallu.

Geeshoo tabbarraa murtaaree

Obboon hin dhufuu dhufataaree

Yoo dhufte beettee bultaaaree.

Soodareen hodhaa murtaaree

Dhudhumaafi taakkuu murtaaree

Jajjaba gaaraa murtaaree

Golba bishaanii murtaaree

Aaddee sayyuu koo murtaaree

Arjaa fagaaraa	murtaaree
Dondha midhaanii	murtaaree
Fagaarrii keetii	murtaaree
Midhaan maal keetii	murtaaree

Akka aadaa Oromootti dubartiin abbaa warraa isheef amanamtee jiraatti. Osoo hinheeruminis saalqunnamtii irraa ofeeggachuu qabdi. Sababni isaa sun safuu hawaasaa cabsuudha. Qaama saalaashee dhiiruma argiteef arjoomuu hin qabdu. Bakka sana namaaf laattus midhaan namaaf arjoomuu akka qabdu bukkee qabanii itti himu. Sababni isaa, Oromoon kan beela'e nyaachisa; kan dheebotes aannan obaasa. Kanaafuu, arjummaan nyaachisanii obaasuudha malee sagaagalummaan miti jechuudha. Arrabsoon jalbultii armaan oliis yaaduma kana mul'isa.

Obboon hindhufu dhufataree
 Yoo dhufte beettee bultaaree?
 Yaa ulee gaara daalattii
 Sayyuleen yaaba jaallattii
 Korma harree waamaafii gaaratti.

Obboleessi isaanii kan boonu akka ta'eefi erga dhuftee booda akka aadaa Oromootti beektee mana kee qabatee maatii horattu gaggeessuu itti beektaa yaada jedhuun bifa gaaffii ofkeessatti qabateen ergaa dabarsuu barbaadu. Yaadni bo'oo walaloo "sayyuleen yaaba jaallatti" jedhu kun Oromoo biratti sagaagalummaan jibbamaafi gadhee akka ta'e kan agarsiisuudha. Durbi Oromoo durbummaan heerumuun beekamaafi kabajamaa akka ta'e ibsanii arrabsoo jala bultii kanaan arrabsu.

Akka od-himtoonni AA, DA yaada kennanitti weedduun gara lamaanii weeddifamu qabiyyeensaa wal fakkaataadha. Weedduun kun akkuma gareen intalaa gurbaafi maatii gurbaa arrabsaniitti shamarran garee gurbaas dabaree isaanii intalaafi maatii intalaa kan ittiin arrabsaniidha. Fakkeenyaaf, walaloo arrabsoo asii gadii haa ilaallu.

Geesheen baddaa daraaree, sooreetu buusaa

Keenya qomoon qulqulluu, keessantu yuusa

Abbayee abbaa koo sooreetu buusa

Yoo bayee taa'e sooreetu buusaa

Tulluu fakkaataa sooreetu buusaa

Eessatti mullataa sooreetu buusaa

Abbaan sayyuulee sooreetu buusaa

Yoo bayee taa'e sooreetu buusaa

Gufuu fakkaataa sooreetu buusaa

Maaltu hubataa. sooreetu buusaa

Walaloo olitti kaa'ame kana yoo ilaalle, gama warra gurbaatti qomoo ofii faarsu. Kan warra intalaammoo hawaasa keessatti akka fudhatama hin qabnetti dubbatu. Toorri walaloo “keenya qomoon qulqulluu” jedhu Oromoo keessatti budummaan kan jibbamaa ta'eefi hawaasa biratti hin jaallatamne ta'uusaa haala kanaan ibsu. Akka ergaa walaloo oliitti abbaan intalaa hawaasa biratti kan fudhatama hin qabneefi sadarkaansaa kufaa, garuu abbaan gurbaa hawaasa biratti sadarkaa olaanaafi beekamaarra akka jiruudha. Akkuma kan ofii jajan kan intalaa cabsu.

Yaa ulee maraa reejjii intalloo maraatteettii

Himataa deemti gabaa biyya abbaa isheettii

Gashaa biyya abbaa isheetti.

Kaleessa yoona karaa dhaabbattii

Obboon darbeeraa jettee iyyaafattii

Eeggadhu abbaa koo siinuu yaabbattii.

Weedduu asiin olitti barreeffame kanaanis shamarran garee gurbaa intala heerumtu hojiishee malee maqaa moggaasanii arrabsu; akka waan isheen maatiif hin abboomamneefi nama naamusa hin qabne taatee nama hin saalfanneefi safuu hawaasaatiin ala taatetti arrabsu. Weedduu kana irraa wanti hubatamu dubbarri yeroo mana maatii ishee jiraattu amalaafi naamusa gaarii qabaachuu akka qabaattuudha.

4.4.2Weedduu Gara Mana Gurbaatti Intala Ittiin Balbala Dhowwatan

Akka od-himtoonni qorannoo kanaa KT, LF, HAfaan jedhanitti sirni balbala dhowwachuu gara gurbaa fuudhuuttis haaluma kan gara mana warra intala heerumtuun bifa wal fakkaatuun adeemsifama. Qabiyyeen walaloo weedduu gara maatii lamaaniin weeddifamus arrabsoo waan of keessaa qabuuf tokkuma.Haata'u malee,jechoonni muraasni ni jijjiiramu; jechoonni jijjiiraman kunis saalaan wal qabataniitu kalaqamu.

Balbalee balbala hindaanqoo yaa intaloo fagaara raammoo

Anoo hin kennu balbala abbaakoo si yaatufu balballi abbaakoo.

Anoo walleedhaa wallee baddaadhaa nawaammataniitu nalallabsiisu

Ato harreedhaa harree dhaltuudhaa si yaabbataniitu si argansiisu .

Kan bishaan keessaa karaadhan se'ee daandiitu naan taphaa

Kan dura kootii ani durban se'e jaartiitu naan tapha jaartii ilkaan cabaa.

Kan bishaan keessaa dhallaadduun se'e idda mukaati

Kan garaa isheetii durbummaan se'e mataa mucaatii.

Bakka kanatti misirrittiin dabaree ishee gatii balbalaa gaafatamti. Hanga miinjeen angafti bakka bu'ee gatii balbalaa kaffaluutti gara manaatti olseenuun hin eyyamamuuf. Yeroo kana shamarran garee gurbaa fuulaa fuulatti intala arrabsu. Yeroo gabaabduu intalli balbalarra dhaabbattutti karaa darbaa dhowwatanii haala dhaabbii, sansaakaa, bifa ishee ilaalanii ceepha'u. Jechoota safuu ta'an aadaa keessa dhokatanii fayyadamanii arrabsuuf mirga qabu. Sodaan hin jiru weedduun asiin gaditti barreeffame kunis weedduudhuma ittiin intala balbala dhowwataniidha.

Balbalee balbala indaanqoo

Anoo hin kennu balbala abbaakoo

Gadi si haa tufu balballi abbaakoo

Yaa hiddii baala coqorsaa

Kee munneen dhiiga coccobsaa.

Yaa miriixamee balbala hindaanqoo

Hammam sii gamee balbala hindaanqoo

Yennaa sii gamee balbala hindaanqoo
Gurgubbeen foksii balbala hindaanqoo
Doobbiin qoraasii balbala hindaanqoo
Dinbilaal baajii balbala hindaanqoo
Murii gabaabduu balbala hindaanqoo
Qinxiraam lakkii balbala hindaanqoo
Du'i nan yaabduu balbala hindaanqoo

Durbummaan oromoo biratti barbaachisummaa inni qabu weedduu kana keessatti ibsamee jira. Dubarri oromoo yoo akkam miirri saal qunnamtii itti dhagaa'ame iyyuu manashee qabachuu akka dandeessutti obsitee of qabuufi sansaka durbummaa eeguun barbaachisaa ta'uusaa ibsanii jiru. Kan ishee yoo ta'uu baate iyyuu amala badaa namoota biro irratti mul'achuu danda'u arrabsoo kanaan ceepha'u.

Gaalamootee intala iyyeessaa
Manaa baatee ganda teessaa
Eessa abbaa keetti as deemta

jechuudhaan akka waan hintalli abboomamtuu hin taaneefi safuu hinbeekneetti kan manaa baatee gandarra hojii malee deemtuu, kan nama hin sodaanneefi hin kabajne fakkeessanii arrabsu. Weedduun asiin gaditti barreeffame immoo kan shamarran garee gurbaa fuudhuu ittiin intala arrabsaa obboleessa isaanii ittiin leellisaniidha.

Amaamotee leellisee dhufe obboonkoo
Loogaa shiboo weeddissee haadhaafi ilmoo boossise.
Amaamonni daashii lixee obbookoo isa waaqiin qixxee
Intaloo lafti siin cite eessa abbaakee lixxa erga dhuftee
Awwaarewoo awwaara kaachisaa dhufte fagaarewoo
Kusaa'ee baddaa iddiin seenewoo
Nuyi durba seenee birrii feeneewoo
Fe'aa nuuf galchaa birrii keenyawoo isa nuti feenewoo

Akka aadaa oromoo aanaa Haaruutti durbi gaa'ela otuu hin dhaabbatin wal qunnamtii saalaa raawwachuun safuudha. Yoo durbummaan heerumte kabaja qabdi, yoo ta'uubaate immoo harree irra teessee gara mana warra isheetti ganti. Kanaaf, durbi aanaa kanaa qaanii kana baqaaf ofeeggannoo guddaa gochuu qabdi. Weedduun kunis kan weeddifamu intala naasisuuf; akka waan obboleessi isaanii hamaafi nama garaa hin laafne ta'eetti sodaachisuun itti himuuf kan weeddifamuudha.

4.4.3 Weedduu Yeroo Intalli Heerumtu Mana Warra Gurbaa Geessu Weeddisan
Od-himtoonni TD, DJfi TR akka jedhanitti misirrittiin guyyaa cidhaa sana mana maatii isheetii baatee yeroo iseen mana warra gurbaa geessu weedduwwan weeddifaman ni jiru. Isaan keessaa akka fakkeenyaatti weedduun gadii isa tokkoodha.

Kooraa gabatee miiccaa
Mana abbaakee seetee
Miinzee qabatee fiiddaa
Tur amma quuftee dhiiftaa.
Yoo fiddee dhuftee
Gamarraan kottu
Aadaa funaannaa
Araddaan kan keetii
Kan dugda hoomii,
Yoo dhiiftee dhufte
Alangaa kan keetii
Kan dugda roobii.
Dhangaggoo lixee
Dargaggoof hirtee.
Kooraarra teessee
Shan quba keesse
Jijinbilaaree
Sii biqilaaree

Damee qabaaree
Cabee lataaree.
Yoo dhugaa durbaa
Sooree siin jennaa
Sooree afaan dammaa
Yoo dhiiftee dhufte
Foollee siin jennaa
Foollee gaaguraa.
Manni maa jigee
Utubaatu dhibee
Harmi maaf jige
Durbummaatu dhibee.

Weedduun kun shamarran amala badaa qaban qeequudhaaf weeddifama. Kanaaf weedduun kun durba si'achi heerumtuufis akka isheen heeruma dura saal-qunnamtii hin raawwatne, akka isheen nama gadheetti hin michoofneefi safuu naannoo hin gatnetti akka gorsaafi akeekkachiisaatti kan weeddifamuudha. Durbummaan uummata aanaa Haaruu biratti kabaja guddaa waan qabuuf durbi mana warraa jirtu of eeggannoo guddaa gochuu qabdi. Weedduun kanaa oliis kanuma kan ibsuudha.

4.4.4 Weeddu Yeroo Intalli Gara Mana Gurbaa Seentee Teessu Ittiin Arrabsan

Akkuma mana intalaatti gurbaa fuudhu yeroo nyaataatti arrabsan gara mana gurbaattis intala heerumtu yeroo nyaataa jecoota barbaadan filatanii ittiin arrabsu; jechoota intala saalfachiisu fayyadamanii arrabsu

Ulee bitu yaa mimmixaa
Fiddee hin dhuftu yaa billiqaa
Yoo fiddee dhufte
Wayyaa obbookoo uffattee raftaa
Yoo dhiiftee dhufte
Waan akka raajii maraattee galta

Harree irra teessaa sareetu si geessaa

Sareen iyyeessaa

karaan si ga'ee qabee kiyyeessaa.

Weedduun kun intala sodaachisuufi kabaja durbummaan hawaasa biratti qabu kan ibsuudha. Intalli heerumtu mana warra gurbaatti akkuma inni manawarra intalaatti arrabsame arrabsamuu qabdi. ijaa baafannaan jirus kanuma weedduu weedduun deebisuu waan ta'eef jechoota ishee aarsu fayyadamuun arrabsu. Intalli heerumtu kun kan ija saalfattu yoo taates kan ija jabaattu yoo taates wanti jedhanii arrabsan hin dhibu.

Muka qoccoo siree akkati qophoofte

Obboon hin qophoofne luka hin sochoosinyee.

Yaa karaa laganaa namnuu hin adeemuu yoo cirri malee

Yaa samaa sijalaa namnuu hin kajeeluu yoo saree malee.

Sareen iyyeessaa qabee kiyyeessaa

Weenniif hin laattuu weenniin waamukaa qabatee muga

Goondaaf hin laattuu goondaan waan lafaa qabatee itti hafa.

Weedduun kun akka shamarran gaa'ela dura saalqunnamtii hin raawwanne gorsuuf tajaajila. kan shamarran garee gurbaa aarii mana warra intalaatti gurbaan arrabsame itti ba'uuf weeddifamuu akka waan isheen nama umuriin turte taateefi kankana dura saalqunnamtii raawwattee beektuutti aarrabsu. Akka durba manaatti hafteetti kan jibbamte taateetti arrabsu. Weedduun kun intala heerumtu arrabsuudhaaf malees hojii hamaa isheen qabaattee miti

Yaa bofa siiqsaa daggalaa

Yaa hintala fiigduu akka adalaa

Obboon siifuu maggalaa

Si qabe yaaddoon galgalaa;

Yaa dhugaa durbaa daggalaa

Qe'ee warra kanaa daggalaa

Har'a galgalaa daggalaa

Qawween wal maraa daggalaa

Qimmixii hokkoo	daggalaa
Fiixee shanqaqqoo	daggalaa
Si mitii horfaan?	daggalaa
Niitiin dargaggoo	daggalaa
Yaa hintala fiigduu akka adalaa	
Si qabee yaaddoon har'a galgalaa	
Yaabaala bunaa yaa lasaallasee	
Badi haadha mucaa yaa bacarraquee	
Manni maaf jigee	daggalaa
Utubaaf malee	daggalaa
Harmi maaf jigee	daggalaa
Durbummaaf malee	daggalaa
Udumnaan malee	daggalaa
Udummaa bartee	daggalaa

As keessatti hintalli tokko heerumaan dura walquunnamtii saalaa gochuun amala qaanessaa akka ta'eefi gaafa cidhaa durbummaan hinjiru yoo ta'e kan ishee yaaddessu ta'uu ibsu. Harmi durbaa jiguun safuudha. Sababnisaa, akka aadaatti durba durbummaa qabdu armi qaratti dhaabbata. Sanatu mallattoodha. Osoo hinheerumin durbummaan baduu hinqabu. Badee jennaan safuutu cabe. Amala badaa sagaagalummaan wal qabate keessa jiraachuun isee akka irratti beekamaa jiru ibsaa; kun akka hin taaneef ergaa dabarsaa jiru. Shamarran achi taa'anii dhaggeeffatan hunduu safuu kana cabsuurraa ofeegu. Kanafuu, arrabsoon durbaa safuu tiksuu keessatti ga'ee qaba.

4.4.5 Weedduu Miinjeen Gara Mana Gurbaatti Ittiin Arrabsamtu

Akka aadaa Oromoo aanaa Haaruutti miinjeen akka obboleessa intalaatti lakkaawwama. Kanumaaf intala duukaa mana warra gurbaati kan inni arrabsamu. Miinjeen intala kan gorsu, gaafa rakkinaa kan biratti argamuufi yoo waldhabdeen isheefi abbaawarraa ishee gidduutti argames dursa bira ga'ee rakkoo kan hiiku waan ta'eef gara mana warra intalaatti akka obboleessaatti waan ilaalamuuf kan inni hin arrabsamne. Gara mana gurbaatti garuu akkuma obboleessa intala heerumtuutti kan arrabsamuudha.

Yaa gurbaa miinjee galgalli geenyaan
Sassaqqee lixxee waariin dheerannaan
Dhibba obboo kootii tamsaasee fixee
Aakkifadhuutii goorrootti as tufii
Marxifadhuutii miinjeettii ol cufi
Miinjee gadheessuu gurra haa qajeelchuu
Yaa miinjee qarree si fuute qawween
Yaa miinjee golgaa si fuute golfaan.

Weedduu kanarraa wantu hubatamu miinjeen akka obboleessa intalaatti waan lakkaa'amuuf miinjee amilee cabsuuf weedduun kun weeddifama. Dabalataanis intalli heerumtu akka qaanoftuuf intala saalfachiisuuf jedhameeti. Waan ilmi warra gurbaa dhibba itti baasee ofiif jedhee qaxaratee fuudhe intalli miinjee ishee wajjin akka sagaagaltetti lakkoofsisuuf kan weeddifamuudha. Firooma intalaafi miinjeen qaban busheessuuf jedhamee kan weeddifamuudha.

Walumaagalatti, maatiin lamaanuu akka haala arrabsoo kana keessatti hubatamu osoo hin taane, aadaa hawaasa naannichaa biratti amalliifi naamusni hin barbaachifne naannoo namoota kanaatti waan mullatu sana jibbuudhaan balaaleffataa jiraachuutu hubatama. Hawaasummaafi aadaa waliin jireenya uummata oromoo naamusa qabaachuun akka maatiin tokko jireenya kabajamaa jiraatu gochuu keessatti ga'ee olaanaa qaba jedhama. Kun immoo sadarkaa hawaasummaa maratti mul'achuun dirqamaadha. Maatiin tokko bakka jiraatu sanatti amalli arrabsoo keessatti ceepha'amaa ture sanaan hammataman balaa cimaa qabu. Namni nama dheessa; firummaa keessatti qooda fudhannaan kennamuuf hedduu kan gadi bu'eedha.

4.5 Arrabsoo Gaa'ilaa Aanaa Haaruu Keessatti Itti Fayyadama Malleen Dubbii

Malleen dubbii ergaa darbu tokkoof ciminaafi si'aa'ummaa kennu. Biraanuu Maatiwoos (1992:82) "Malleen dubbii barreeffamaan ala waan tokko waan biraatiin ibsuudha" jedha. Malleen dubbii sammuu dhaggeeffataa tokko keessatti fakkii uumuun akka ergaan sun gadifageenyaan hubatamu taasisa. Malleen dubbii dhugummaa waan tokkoo kallattiin ibsuurra wanta hawaasa keessatti kalaqamuun walqabsiisuun fakkii sammuu dubbisaa ykn dhaggeeffataa keessatti kan kaa'uudha. Kana ilaalchisee, Addunyaa (2014:208) irratti yoo ibsu, "Malleen dubbii fayyadama

afaanii haala salphaa ta'een dhaamsa tokko kan namootaaf dabarsuudha” jedha. Yaada kanarraas kan hubatamu malleen dubbii weedduu arrabsoo durbaa keessatti ergaa dabarfachuu barbaadame qaama barbaachisaa ta'etti haala salphaa ta'een dabarfachuudha. Malleen dubbii arrabsoo kunis akkaataa itti aanee jiruun qaacceffamaniiru.

4.5.1 Akkasaa

Akkasaan gaalee ‘akka’, ‘hanga’, ‘fakkaata’ ‘niga’a’ jedhamanitti gargaaramuu wantoo adda addaa lama wal bira qabuun ibsuun sammuu dubbisaa ykn dhaggeeffataa keessatti suuraa kaasuudha.

Hojjaa dheerattaa

Akka baddeessa

Riqichaaf toltaa

Garaa guddattaa

Akka jaldeessaa

Dinnichaa ooltaa

Arrabsoo kana keessatti buufatni “hojjaa dheeratta, akka baddeessaa, riqichaaf ooltaa” jedhu hojjaa gurbaafi muka baddeessaa jedhamu wal dorgomsiisa. Kunis dheerinni hojjaa keetii yoo riqicha ittiin laga ce’an ta’e malee bu’aa tokko hin buusu kan jedhu ibsa. Buufata lammaffaa keessatti immoo “garaa guddatta, akka jaldeessaa, dinnichaaf tolta” kan jedhu immoo garaa gurbaafi jaldeessaa waliin madaalchise. As keessatti akka jaldeessaa garaa guddachuun kee akkuma jaldeessaa waa mara walitti sassaabdee nyaatta jechuudha. Albaadhessa jechuudha. Durboonnis arrabsoo kanaan wantoota xiyyeeffannoo argachuu qaban wal dorgomsiisuun waan jechuu barbaadan ibsatu.

4.5.2 Arbeessa

Addunyaa (2014:214) “waan tokko guddisanii hamma arbaa, kineessanii immoo hamma huubaa taasisuudha”jedha. Haaluma kanaan arrabsoo keessattis jechootatti fayyadamanii wanta tokko garmalee ol kaasuun ykn gadibuusuun waan wanti sun hin taane taasisuun dhiyeessuun jira jira jechuudha.

Abbayee abbaa koo

Yoo bayee taa'e
Tulluu fakkaataa
Eessatti mul'ataa
Abbaan sayyuulee
Yoo bayee taa'e
Gufuu fakkaataa
Maaltu hubataa

Arrabsoo kana keessatti buufanni “tulluu fakkaata, eessatti mul'ta” jedhu abbaa isaanii gar malee jajuun akka inni hojjaadhaan dheeraafi hawaasa naannichaa biratti beekamaa ta'eetti jajuun ibsu. Buufanni biroon “gufuu fakkaataa, maaltu hubata” jedhu immoo garmalee tuffachuun akka waan inni baayyee gabaabduufi hawaasa naannichaa biratti beekamaa hin taaneetti ibsu. Kun immoo mala dubbii kanaan kan ofii gar malee guddisuun kan biraa immoo gar malee kineessuun kaa'uu mul'isa. Dubartoonni arrabsoo kana arrabsanis afaan haala miira namaatti dhaga'amuun fayyadamaniiru.

4.5.3 Iddeessa

Malli dubbii kun amala waan tokko qabu guutummaan guutuutti wantoota biroof kennuudha. Addunyaa (2014:210) “Iddeessi fayyadama afaanii karaa dhokataa ta'een wantoota wal dorgomsiisa”jedha.

Gurraacha uummoo
Budaa ija raammoo
Gurraachan jibbaa
Budaa ija dhibbaa

Arrabsoo kana keessatti buufatni “gurraacha raammoo, budaa ija uummoo”jedhu bifa dura deemaa soddaa isaaniifi raammoo akkasumas gocha uummoofi dura deemaa soddaa isaanii wal dorgomsiisu. Innis, Sarara tokkoffaa irratti dura deemaan gurraacha fokkisaa ta'uusaa wal dorgomsiisanii kaa'uun ibsu. Karaa biraatiin immoo sarara lammaffaa irratti amala uummoofi dura deemaa wal dorgomsiisu. Aadaadhaan uummoon akka budaa ta'etti himama. Akkasumas dura deemaan amala hawaasa biratti fudhatama hin qabne budummaa akka qabutti lafa kaa'uun ibsuu yaalu.

4.5.4 Nameessa

Addunyaa (2014:211) “wantoonni akka namaatti beela’anii akka quufan, deemanii akka galan, ijaaramanii akka diigaman kan taasisu fayyadama afaaniiti” jedha. Kanaafuu fayyadama afaanii keessatti nameessaan amala namootaa, wantootaafi lubbu qabeeyyii biroof kan kennuudha. Haaluma kanaan weedduu arrabsoo durbaa keessatti amalli fayyadama afaanii kun nimul’ata.

Aseennaa kottu saree keenyatti

Sareen ni duttii eessaa si fuutii

Aseennaa kottu harree keenyattii

Harreen ni baatti eessaa si fuutii

Arrabsoo kana keessatti sareefi harreen amala namaa fudhatanii argamu. Akka aadaa Oromootti aseennaan namatti dhaqama malee ykn harreetti miti. Sababa tuffii cimaa irraa qabaniif akka obboleessi isaanii ishee hin fuune, kan ishee fuudhuu malu kanneen tuffatamoo ta’an sareefi harree akka ta’uu qabanitti mala dubbii kanaan qabaniibsu. Haa ta’uutii sareefi harreemtuu ishee akka tuffatanfi ishee fuudhuufuu fedhii akka hin qabnetti gadi buusanii arrabsu.

4.6 Unkaa Weedduu Arrabsoo Sirna Naqatanii Fuudhuu

Unki wanti dubbatamuufi wanti barreeffamu maal irratti akka hundaa’e waldiddaa, walfakkaatinsa isaafi gamtaan ykn ijaarsi isaa maal akka fakkaatu agarsiisa. Ogwalaloon unkaalee adda addaa qaba. Ogwalaloo keessatti walaleessaan tokko kan itti yaaduu qabu keessaa tokko unka walalooti. Afwalaloo hawaasni maddisiisu akkuma kana akkuma kana. Weedduu arrabsoo fuudhaafi heeruma keessattis unkoonni argaman gaditti ibsamaniiru.

4.6.1 Sararoota (Lines)

Walaloon yeroo baayyee ergaaa dabarsuuf sararoota lamaafi isaa ol yoo ta’ee yeedaloo uumeedha. Sararri walaloo tokko bo’oo walaloo yoo ta’u gaalewwan irraa kan ijaaramuudha. Sararoonni weedduu arrabsoo durbaa keessatti argaman yeroo baayyee kanneen mana rukutaniifi hinrukutne ta’uun mul’atu. Jechoonni yeroo walitti qinda’anii gaalee ijaaranii weeddifaman ya’aan sagalee achi keessa jiruu mijataa ta’uu qaba. Mee walaloo gadii haa ilaallu.

Gurraacha uummoo

Budaa ija raammoo

Gurraachan jibbaa

Budaa ija dhibbaa

Toora weedduu arrabsoo tokkoffaafi lammaffaa keessatti jechoota “uummoofi raammoo” yoo ilaalle birsaga /moo/ gargaaramuun sararoota lamaan walitti hidhuun yaalameera. Akkasumas toora sadaffaafi afuraffaa keessattis jechoota“ jibbaafi dhibbaa” jedhan keessattis birsagni itti dhimma ba’ame /baa/ yoo ta’u kunis walaloo arrabsoo kana keessattis haala gaariidhaan dhimma itti ba’amee jira. Weedduu arrabsoo kana keessa jiran keessatti yeroo baayyee sararoonni jiran kanneen mana rukutaniifi hin rukutne ni argamu.

4.6.2 Cabsata(stanza)

Cabsanni qaama walaloo kan dheerina sararootaati. Sagalee moggoo walfakkaatan kan qabuudha. Cabsanni barreeffamoota kanneen biroo kan walaloo hin taane keessatti keeyataan bakka bu’a. Kanaafuu cabsanni walaloo keessatti yoota’u, keeyyanni barreeffama walaloo hin taane keessatti bakka bu’uun tajaajila.

Keeyyanni barreeffama holooloo keessatti yaada ijoo tokko qabatee yoo dhiyaatu, cabsanni immoo walaloo keessatti yaada ijoo tokko qabatee dhiyaata jechuudha. Cabsanni gurmaa’ina sararootaafi sagalee moggoo ta’ee iddoo xiqqoofi meetiraatiin (space) cabsanii gidduun kan adda ba’aniidha. Walaloon gadiis kanuma kan ibsuudha.

Baallee allaattii yaa doggomaa

Maalitti beekta yaa tortoraa

Gatiin gabateewoo soddomaa.

Kun hordaa hin taatu, tolchaa gindiishee

Kun soddaa hin taatuu galchaa birriishee

Garbaam likkiinshee.

Walaloo kana keessatti toorri sadan (cabsatni) jalqaba irratti argaman kunneen yaadaafi ergaa mataa isaanii qabaatanii jiru. Kunis toora tokkoffaa irratti “baallee allaattii yaa doggomaa” kan jedhuudha. Toora tokkoffaa kana irraa jechi “doggomaa” jedhu mukeen keessaa maqaa isa tokkooti. Akkasumas toorri warri dhumaa sadanis weedduu arrabsoo kanaaf cabsata isa lammaffaadha.

4.6.3 Gaalee (phrase)

Gaaleen jechoota irraa kan ijaaramuufi birsaga murta'aa kan qabu ta'ee, hafuura tokkoon kan dubbifamu, walakkaa toora walalooti.

Hojjaa dheerattaa akka baddeessa
Garaa guddattaa akka jaldeessaa
Gabaabduu dinkii arraabduu distii
Daaraan margaaree facaasii ilaalii
Bal'aan kee argaaree haqaaqii ilaalii

Arrabsoon armaan olii kun toora tooraan gaalee mataa isaa qaba. Isaanis:

Hojjaa dheeratta/ akka baddeessaa
Garaa guddatta/ akkajaldeessaa
Gabaabduu dinkii/arraabduu distii
Daaraan margaaree/facaasii ilaalii
Bal'aan kee argaaree/haqaaqii ilaali

Haaluma armaan olitti barreeffameen weedduun kun toora tooraan gaalewwn lama lama qaba. Fakkeenyaaf, toora sadaffaa keessatti gaalewwan argaman gabaabduu dinkiifi arraabduu distii warra jedhaman yommuu ta'an toorri warri kaanis akkaataa taa'etti gaaleetti qoodamaniiru.

4.6.4 Birsaga (syllable)

Walaloon irra caalaa birsagootaan yoo walqabate sararri walaloo kun yeedaloo uumuun ergaa gaarii dabarsuu danda'a. Birsaga yoo qoodnu jecha keessatti bakka birkiin hafuura keenyaa itti addaan citutti qoodna jechuudha. Yaada kana Geetaachoo (2011:39) irratti "birsaga jechuun caasaa sagalee dubbachiiftuu qofaadhaan ykn walitti qindaa'ina sagalee dubbifamaaafi dubbachiiftuutiin kan ijaaramu" jechuun lafa kaa'a. Yaadolee armaan olii irraa akka hubannutti birsaga jechuun cita sagalee hafuura tokkoon dubbifamu akka ta'eedha. Arrabsoo durbaa keessattis gaalee baaayina birsaga garaagaraatiin guute agarra. Afaan Oromoo keessatti gaaleen birsagaan yommuu safaramu, birsagni immoo qindaa'ina dhamjechootaa irratti hundaa'a.

walaloo

gaalee

birsaga

Dhangaggoo lixee /dargaggoof hirtee	2	5/5
Kooraarra teessee/ shan quba keesse	2	5/5
Jijinbilaaree /sii biqilaaree	2	5/4
Damee qabaaree /cabee lataareee.	2	5/5

Haala armaan olitti ibsamuuf yaalameen weedduwwan arrabsoo fuudhaafi heerumaa kan naqataa keessatti iddoowwan baayyeetti gaalewwan wal simannaa kan qaban yoo ta'an birsagoonni immoo iddoo tokko tokkotti wal simannaa kan dhaban ta'anii mul'atu.

4.6.5 Yeedaloo/dhikkisa (Rhythm)

Yeedaloon walaloo kan ijaaramu birsaga, gaalee, moggoofi sararoota walalootiniidha. Yeedaloon walmadaaluu birsagootaa, sagaleewwaniifi sararootaan kan ijaaramaniidha. Walaloo keessatti yeedaloon, walmadaaluu birsagaan, sagaleewwaniifi sararootaan kan ijaaramaniidha. Kanaafuu, yeedaloon kan ijaaramu birsagaan, gaalewwaniifi sararootaan akka ta'e hubanna. Fedhesaan (2013:25) itti dabaluudhaan “amaloota walaloo keessaa tokko ta'ee sagalee muuziqaa walaloo keessaa dhaga'amuudha” jechuun lafa kaa'a.

Simbirroon baddaa buute

Soddaakoo fayyaa duute

Kan harreedhaan durba fuute

Fardaafi gaangoo biyya guute

Weedduun arrabsoo armaan olii kun yeedaloo/dhikkisa qaba nama jechisiisa. Sababni isaa walalichi walmadaaluu birsagaa, gaalewwaniifi sararootaan kan ijaarameedha. Walalichi yeroo jedhamu amala muuziqaa waan of keessaa qabuuf.

4.6.6 Unata/sagalee moggoo (Rhyme)

Unatni sararoota walaloo dhumarratti sagaloota mul'ataniidha. Sagaleen moggoo walfakkeenya sagalee dhuma dubbachiiftuufi dubbifamaati jechuudha. Fedhasaanis

(2013:25) “jechoota walfakkaataafi xumura bo’oo sagalee wal fakkaatuun xumuramuudha” jedha. Yaada hayyuu kanarraa wanti hubannu walaloo barreeffamaa keessatti walaloo sana miidhagsuuf fayyadamni jechoota akkasii barbaachisaa ta’u isaati.

Yaa hiddii baala coqorsaa

Kee munneen dhiiga coccobsaa.

Yaa miriixamee

Hammam sii gamee.

Unka walaloon qabu keessaa tokko unata ta’uu armaan olitti ibsameera. Haaluma kanaan weedduun arrabsoo armaan olitti caqafame dhuma toora walaloo irra sagaleewwan jiran wal fakkaatanii taa’aniiru. Kun immoo walaloo afoolaas ta’e walaloo barreeffamaa keessatti sagaleewwan kun bifa kanaan taa’uun walalichi nama dhaggeeffatus ta’e dubbisu akka harkisu godha; bareedinas ni kennaaf.

4.7. Sadarkaa Arrabsoon Durbaa Yeroo Ammaa Irra Jiru

Hirmaataa gaaffii keessaa DJfiTR akka jedhanitti mootummoonni darban hundi isaanii aadaa Oromoof xiyyeeffannoo kennaa hin turre. Bara mootummaa dargii keessa lallaba “aadaa boodatti hafa” jedhamuun hawaasni aadaa isaa jiruufi jireenya isaa guyyaa guyyaa keessatti keessatti akka shaakalle taasifamee tureen qaawwan hagana hin jedhamne banamanii turan. Har’as yoo ilaalle maatiin kan jedhan ijoolleen beekuu dhabuun aadichi akka waan haaraatti ilaaluun waan dagatamuu hin malle dagatamee, eger boriin aadaa arrabsoo durbaa kun yoo hawaasichi sektera ilaallatu deggaree irratti hin hojjetu ta’e baduuf sarara diima

Aadaan uummanni Oromoo dur durii kaasee ittiin bulaafi dhimma hawaasummaafi dhuunfaa isaa ittiin ba’aa ture wayita ammaa kana yoo ilaalame, gama hundaan waan gar malee dhaloota yaaddessu ta’ee mullataa jira. Sababni isaas, aadaan mallattoo uummataa ta’e tokko jabaataa, qaroomaafi baballataa adeemuun kan isarraa malu ta’ee osoo jiruu, faallaa kana huuqataafi cirumasaayyuu gara baduutti yoggaa deemu gaaffii dhalootaa ta’ee ka’uunsaa hin oolu.

Akka Od-himtoota hundumaattis mootummoonni darban rakkoo aadaa oromoo irra ga’aa tureef ga’ee olanaa qabaachaa turan. Aadaa akka waan boodatti hafaafi barsiifata miidhaa qabuutti ittiin barsiifamaa turuunsaa rakkoo of danda’eedha. Itti dabaluunis akka aanaa kanaatti amantiinis ga’ee dhuunfaasaa ni qabaata. Kunis,

adeemsa kana keessatti aadaa jireenya hawaasichaa irraa adda baasuudhaan namni aadaa mataa isaatti bifa isa ibsuu maluun akka itti hin gargaaramneef haala barsiifamaa turetu ture jechuun ibsan. Gama biroota immoo, dhaloonni boodanaa kun qaroominatti hirkachuun aadaa kanaaf iddoo laachaa akka hin jirretu mul'ata. Kun immoo kisaaraa eenyummaa uummataa irraan waan geessissu nutti fakkaata jedhan.

Qorataanis yaada kana irratti xiinxala yommuu adaamsisu, sodaan odeeffattoonni kaasan dhugaa hin haalamne of keessaa qaba. Akka aanaa kanaatti yoo ilaalle, arrabsoo aadaa kaleessa ture sun itti fayyadamaa dhabee jennaan irraanfataamaafi keessummaa ta'aa adeemee aadaa oromoo kan hin taaneentti madaqfamee aadaan burraachuufi baduunsaa waan hin oolledha.

Walumaagalatti arrabsoon gaa'ila yeroo ammaa hawaasa keessatti dagatamaa jira. Sababoonni dagatamuusaa keessaa inni tokko mootummoonni darban siyaasaafi aadaa wal keessa galchuun aadaa irratti dhiibbaa uumaa jiraachaa turuu isaaniiti. Kanneen biroon immoo, namoonni naannoo kanaa amantiin wal qabsiisanii weedduu kana ilaalu isaaniiti. Garuu weedduun kun amanti wajjin wal hin qabatu. Amantiin aadaa balleessus hin jiru. Garuu weedduun kun amanti waliin wal hin qabatu. Amantiin aadaa balleessus hin jiru. Namootumatu hubannaa waa'ee amantiifi aadaa wallaale malee. Gama biraan immoo weedduu kana kan hambise qaroomina baraafi waa'ee aadaa kanaa dhaloota amma jiruuf hubannoo qaamni kennu dhibuu isaati. Qabata kanaan waltajjii uummataa dhimma weedduu gaa'ilaan walqabatu argachuun hin danda'amu. Kanaafuu irraanfatuufi badaa weedduu gaa'ila kanaaf warroon heeraman kunneen sababoota ta'uu nama hubachiisa.

Boqonnaa Shan: Goolabaafi Yaboo

5.1 Goolaba

Qorannoon kun mataduree “Qaaccessa Qabiyyee fi Unkaa weedduu Arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu Godina Wallaggaa Lixaa Aanaa Haaruurratti” kan xiyyeeffatu yoo ta’u kaayyoon isaa weedduu gaa’ilaa keessaa arrabsoo qabiyyee fi unkaan xiinxaluufi sadarkaa gosni kun hawaasa keessatti amma irra jiru adda baasuudha. Malli qorannoo kanaas mala qorannoo akkamtaati. Qorannoo kanaaf odeeffannoo sassaabuufis meeshaalee qorataan itti gargaarame afgaaffiifi marii gareeti. Qorataan kun ragaalee argamanirratti hundaa’uudhaan yaada odimtoota irraa argate xiinxalee akkaataa deebiwwan kaa’ee jira.

Mala qorannoo kana gaggeessuuf filatametti gargaaramuun maanguddoota, beerraniifi ogeessota Waajjira Aadaafi Turizimii weedduu arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu aanaa Haaruu sirriitti beeku jedhaman irraa sirriitti hubachuun kan danda’ame. Weedduun kun hawaasa Oromoo aanaa kanaa keessatti cidha gaa’elaa yeroo raawwachuuf itti qophaa’nitti gara mana warra intalaafi warra gurbaatti kan sirbamuudha. Kunis cidhi ta’uuf torban sadii hanga ji’a tokkoo yeroo hafetti galgala galgala shamarraniifi dargaggoonni walitti dhufanii weeddisu. Weedduu kanaanis safuu hawaasaa miliquudhaan intalli heerumtu hiriyyoota ishee wajjin gurbaa fuudhu, haadha isaa, abbaa isaa, obboloota isaafi firoottan isaa arrabsiti. Jechoota arrabsoof tolan filachuun amala, haala jireenyaa, qomoofi haala dhaabbata qaama gurbaa fuudhuu kan ittiin qeeqxu ta’uu isaa hubatameera. Kunis warri wal kaadhimmatan lamaan ittiin wal qeeqaa akka warroommiin isaanii adeemsa irra jiru hawaasa naannichaaf mala ittiin ibsaniidha.

Weedduun fuudhaafi heerumaa kun hawaasa aanichaa biratti fudhatama kan qabuufi sirna ho’aadhaan gaggeeffamaa kan ture si’a ta’u, aadaadha jedhamee waan kabajamuuf jechootni yeroo biraa lagatamaniifi akka safuutti lakkaawaman guyyoota cidhaa kana keessatti hin qaaneffataman. Kabaja namaa kan hanqisaniifi kan nama walhimachiisanis miti. Quuqqaafi kulkulfannaa kan hin qabu akka hin taane yaadni qaacceffame niagarsiisa. Yeroo aadaa fuudhaafi heerumaa naqataa weedduwwan weeddifaman ilaalchisee weedduwwan garaagaraa kan weeddifaman ta’uu bira ga’ameera. Weedduwwan kunis qabiyyeen isaanii warri intalaa walaloofi yeedaloo uumuun garee warra gurbaa kan ittiin arrabsan akkasumas gareen warra gurbaas

intalaafi warra intalaa ittiin cookuu irratti kan xiyyeeffateedha. Arrabsoon kunis gorsa guddaa of keessaa qaba. Kana malees akeekkachiisa hojiif dhimmuu, jiruufi jireenyaaf gorsa namaaf dhaamu. Fakkeenyaaf gurbaa fuudhuufi maatii isaa ilaalchisee amala isaanii, qabeenya qaban, hojii kan jaallatan ykn kan jibban ta'uu, qooda hawaasa keessatti qabaniin kan jaallataman ykn kan jibban ta'uu, qooda hawaasa keessatti qabaniin kan jaallataman ykn jibbaman ta'uu, qooda hawaasa keessatti qabaniin kan jaallataman ykn jibbaman ta'uu kaasuudhaan weedduudhaan himama.

Walumaagalatti dhimma adda addaa kaasuudhaan safuun hawaasaa akka kabajamu, ulfinaafi kabaja jireenya isaanii eeganii fuulduraaf akka jiraatan kan ittiin gorfamaniifi barsiifataniidha. Qabiyyeen weedduu mana warra intalaatti weeddifamu hundi haala dhugaa maatii warra fuudhuu kan ibsu osoo hin ta'in karaa kallattii hin taaneen ergaa dabarsuuf kan ittiin gargaaramaniidha. Kanaafuu, weedduudhaan wal qeequudhaaf, amala gaarii hawaasa keessatti fudhatama qabu dagaagsuudhaaf, jireenya injifatani qananiin jiraachuuf, gorsuuf, dadhabbii ofii fooyyeffatanii akka jabaatan, mudaafi amala gadhee dhuunfaan jiraachuu malu qeequudhaan barsiisuun fayidaa guddaa qabaachuunsaa hubatameera. Weedduu arrabsoo naqataa keessatti maallen dubbii garaagaraa hojiirra oolaniiru. Malleen dubbii kunis arrabsichaaf miidhagina uumuu keessatti ga'ee olaanaa qabu. Malleen dubbii kun maqaalee adda addaa haa qabaatan malee haala namoota hawwatuun fakkii wantootaa xiyyeeffannoo barbaadaniin wal bira qabaniin ibsuun sammuu namootaa keessatti suuraa kaasuun tajaajilu.

Gama biroottiin immoo yoo ilaalle qorannoo kana keessatti unkaan weedduu arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu qaacceffameera. Unki wanti dubbatamuufi wanti barreeffamu maal irratti akka hundaa'e, wal diddaa, wal fakkaatinsaafi ijaarsi isaa maal akka fakkaatu agarsiisa. Unkaaleen weedduu arrabsoo fuudhaafi heerumaa keessatti argaman kanneen akka sararootaa, cabsataa, gaalee, birsaga, yeedaloofi unati/sagaleen moggoo /gabaabinaan qaacceffamaniiru.

Weedduu arrabsoo akkaataa kanaan jiruufi jireenya hawaasaa calaqqisiisu kana irra dhiibbaan ga'e hagana kan hin jedhamneedha. Mootummoota darban keessa lallaba aadaa boodatti hafa jedhuun cidha gaa'ila irratti weedduun arrabsoo akka hin geggeefamne itti xiyyeeffatanii dhorkaa turan. Kun immoo dhiibbaa siyaasni yerichaa aadaa irraan ga'aa ture nama hubachiisa. Gaaffilee odeeffkennitootaaf dhiyaatee deebii

argate irraa akka hubatametti amantiinis weedduu arrabsoo kana irratti dhiibbaa geessiseera. Hawaasni aanaa kanaa aadaafi amantii wal faallaa ilaaluu irraan kan ka'e yeroo cidha gaa'ilaa bakka arrabsoo faarfannaa amantii fayyadamu. Karaa biraa immoo qaroominnis dhiibbaa inni geessise salphaa miti. Dhaloonni ammaa kun qaroomina fakkeessee aadaa isaa dagataa jira. Haaluma kanaan yeroo ammaa kana aanaa kanatti weedduun arrabsoo gaa'ilaa kun beekumsi isaa namoota umuriin raagan muraasa qofa harka kan jiruufi raawwiin isaa immoo guutummaan guutuutti badee akka jiru odeeffannoon raga kennitoota irraa argame ni mul'isa.

5.2 Yaboo

Adeemsa qorannoo kana keessatti wantoonni hubatamaniifi bira ga'aman akkuma jirutti ta'ee, karaa biraa gara fuulduraatti wantoonni xiyyeeffannoo argatanii hojjetamuu qabanis akka jiran kaasuun barbaachisaadha.

- Aadaan weedduu arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu qabeenya hawaasaafi mallattoo eenyummaa sabichaa ta'uu isaatiin, aadaa bade kana iddootti deebisuuf ga'een hawaasa hundaa murteessaadha. Kana ilaalchisee hojiin hubannoo cimsuu bal'inaan hojjetamuu qaba. Waajjirri Aadaafi Turizimii Aanaa Haaruus kana keessatti ga'eensaa guddaa ta'uu qaba.
- Ogeessonni dhimmi kun ilaallatu keessumaayyuu ogeessonni waajjira Aadaafi Turizimii aanichaa ofiis ta'e ogeessota kan biroo hafeeruun qabiyyee fi unka weedduu arrabsoo sirna naqatanii fuudhuu kana irratti bifa saayinsawaa ta'een qorannoo gaggeessuun aadaa bade kana iddootti deebisuutu irraa eegama.
- Maanguddoonnis aadaa dhabame kana iddootti deebisuuf ga'ee waan qabaniif qorannoo bifa kanaan taasifamu keessatti diddaafi bu'aa dhuunfaa eeguun alatti tumsa guddaa gochuun dirqamaafi ga'ee sabboonummaa isaanii ba'uutu irraa eegama.
- Hawaasni aanichaa garaagarummaa aadaafi amantii akka hubatuuf abbootiin amantii shoora guddaa waan qabaniif ga'ee isaanii ba'uu qabu. Dhaloonni amma jiru kunis humna barateefi ammayyawaa waan ta'eef dhiibbaa qaama biraatiinis ta'e amantiin qaqqabsiisuu danda'u mara gargar baasee hubachuudhaan haallan dhiibbaa geessisuu malan adda baasee maqsuutu irraa eegama.

Walumaagalatti aadaa weedduu arrabsoo durbaa sirna naqatanii fuudhuu hawaasicha biratti ga'ee guddaa qaba jedhame kana kan eeguu qabu qaama tokko qofa osoo hin taane tumsa qaama hundumaa waan gaafatuuf qaamni mootummaa aanichaa, angafoonni saba Oromoo, dargaggoonni Oromoofi abbootiin amantiis ga'ee waan qabaniif hirmaannaa guddaa irraa eegamu gochuudhaan eeguufi kunuunsuu waan qabaniif qorataan kun ga'ee isaa yeroo ba'u ni milka'a yaada jedhu qaba.

Wabiilee

- Abarraa Nafaa (1999). *Afoola Oromoo Tuulamaa*. Jiildii II BATO. Finfinnee: Mana Maxxansaa Commercial.
- Abarraafi kanneen biroo (1999). *Afoola Oromoo Tuulamaa: Walaloo, geerarsa, faaruleefi sirboota adda addaa* Jildii II, Qajeelcha Qormaata Afaan Oromoo, Biiroo Aadaafi Tuurizimii Oromiyaa: Finfinnee: Mana Maxxansaa Commercial.
- Addunyaa Barkeessaa (2011). *Akkamtaa: Yaad rimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee.
- Asafaa Tafarii (2006). *Anaaniyaa*. Finfinnee: Birannaa Interprise.
- Asafaa Tafarii. (2009). *Eela. Oguma Oromoo*. Finfinnee: Far East Trading plc.
- BBO (1991). *Barruulee Qormaata Waaltina Afaan Oromoo*. Jildii IV. Finfinnee
- BBO (1993). *Afoola Oromoo Sirba Warroommii ... Geerarsa* Jildii I. Finfinnee
- BBO (1999). *Afoola Oromoo Tuulamaa: walaloo geerarsaa, faaruleefi sirboota adda addaa*. Jildii II. finfinnee
- Bascom, W.R. (1965). *Functions of Folklore*, in Dundes, A. 1965. *The study of Folklore* Berkeley: Printice-Hall, Inc.
- Ben Amos. (1975). *Towards a Definition of Folklore in Context*. (Reading in American folklore). Newdeli: South Asian Publishers Ltd.
- Biraanuu Maatiwoos. (1999). *Fundamentals of literature*: Addis Abeba University Press.
- Bukenya, A. et al (1994). *Understanding Oral Literature*. Nairobi: Nairobi University Press
- Dastaa Dassaaleny. (2009). *Bu'uura Qorannoo*. Finfinnee: Dhaabbata Maxxansaa Boolee.
- Dastaa Dassaaleny. Max. 2^{ffaa} (2013). *Bu'uura Qorannoo*. Finfinnee: Far East Trading PLC.
- Dorson, R (1972). *Folklore and Folklife: an Introduction*. Chicago: the University of Chicago and London.
- Dundes, A. (1965). *The Study of Folklore*. Berkeley: Prentice-Hall, Inc.
- Elliott Oring (1986). *Folk groups and Folklore Geners*. Utah state university press.

- Eshete Gemed (2007). *African Society and Egalitarian values. Oromo Folklore literature and Studies in a Contemporary Context*. ph D Thesis.
- Fedhesaa Taaddasaa.(2013).*Subii.Bu'uuraalee Og-barruu Oromoo*.Finfinnee.
- Fennegan Ruth (1970). *Oral Poetry: Its Nature and Significance and social context*. Cambridge: University Press
- Geetachoo Rabbirraa, (2008). *Furtuu Seerluga Afaan Oromoo*. Finfinnee.
- Gemmechu Bekele (2003). *A study of major themes in some selleted songs of Ilfinesh Keno*. Unpublished MA theses, Addis Abeba University.
- Georges, R.A and Jones, M.O. (1995). *Folkloristic: An introduction*. Biloomingonton and Indiana polis: Indiana University Press.
- Muktar Hasan (1994). *Some significance Oromo folk songs: with specific reference to Jimma*.Unpublished BA Thesis. Addis Ababa University.
- Nagaash (2007). *Xiinxala Afoolawwaniifi Hiika fakkoommii Sima Gaa'ila Naqataa aanaa kiiramuu*. Waraqaa qorannoo MA. kan hin maxxanfamne.
- Nagarii Leencoo (1995). *Wiirtuu Jildii 7ffaa. Baruuulee qormaata waalta'insa Afaan Oromoo*. Finfinnee.
- Okpewho (1992). *African Oral Litrature*. Indiana University Press.
- New Encyclopedia Britanica (1993, vol.11)
- Richard B.(1992). *Folklore cultural performances, and popular Entertainments*. New York: Oxford University press.
- Robert A.Georges and Michael Owen Jones (1995:170). *Folkloristics an introduction*. Indiana University press.
- Seefuu (2008). *Xiinxala ergaa weedduu arrabsoo fuudhaafi heerumaa Godina Shawaa Lixaa Aanaa Amboo*. Waraqaa qorannoo MA. Kan hin maxxanfamne.
- Shuume (2007). *Qaaccessa Fayidaa Arrabsoo Naqatanii Fuudhuu Godina Horro Guduruu Wallaggaa Haala Aanaa Amuruu*. Waraqaa qorannoo MA. Kan hin maxxanfamne.
- Singh K. (2007). *Quantitative Social Research Methods*. India: Sage Publications India Pvt Ltd.

Sumner, Claude. (1996). *Oromo Wisdom Literature: Oromo Folktales*. Addis Ababa: Central Printing.

Sumner, Claude (1996). *Proverbs, Songs, Folktales. An Anthology of Oromo Literature*. Addis Ababa: Gudina Tumsa Foundation.

Wasanee Bashaa, (1993). *Qabee (lakk.4)*. Finfinnee: Comercial Printing Enterprise.

Zoltan D. (2007). *Research Method in Applied Linguistics. Quantitative, Qualitative and Mixed Methodologies*. Oxford: Oxford University Press.

Dabalee A: Afgaaffii

Naannoo Oromiyaa Godina Wallaggaa Lixxaa Aanaa Haaruutti Sirna Fuudhaafi Heerumaa Naqataa keessaa ergaa arrabsoo ilaalchisee afgaaffii dhiyaateedha.

Seensa

Afgaaffiin kun kan qophaa'e gosoota weedduu arrabsoo weeddifaman, dhaamsa isaan hawaasicha keessatti dabarsan, yoomessa akkamii keessatti akka raawwatamaniifi yeroo ammaa weeddichi sadarkaa inni irra jiru xiinxaluun qaacceffama. Haluma kanaan aadaa afaaniin dhaloota irraa gara dhalootaatti darbaa dhufe kana qindeessuudhaan barreeffamaan qophaa'ee dhaloota dhufuuf akka darbuufi aadaan hawaasichaa kun osoo hin bittinnaa'in gabbatee akka turu taasisuuf jecha qorannoo geggeeffamaa jiruudha.

Kanaaf kabajamtoota yaada kennitootaa, yaadi isin kennitan milaa'ina qorannichaaf, akkasumas dagaaginaafi kunuunsa aadaa fuudhaafi heerumaa uummata Oromoo aanichaaf gumaacha guddaa kan qabu waan ta'eef, weedduun fuudhaafi heerumaa kabajaafi jaalala guddaa akka isin biratti qabuufi sirna isaa irrattis yeroo baayyee hirmaattanii akka beektan ta'uu odeeffannoo namoota naannoo kanaa irraa waanan argadheef isin waa'ee aadaa fuudhaafi heerumaa ibsuuf warra dursitan waan taataniif gaaffii ani afaaniin isin gaafadhu irratti yaada bilchaataa akka naaf kennitan jechaan kabajaan isin gaafadha.

I.Odeeffannoo Dimshaashaa

1.1 Maqa_____Saala_____Umurii_____

1.2 Sadarkaa Barnootaa_____

1.3 Ganda_____Gooxii_____Garee_____Lakk.Bil._____

1.4 Hojii_____

II.Odeeffannoo Qorannichaa

Gaaffilee kanaa gadi jiran irratti yaada ibsa keessan afaaniin naaf kennaa.

1. Gosoota fuudhaafi heerumaa aanaa kanaa keessaa naqatanii fuudhuun maal jechuudha?
2. Weedduu arrabsoo fuudhaafi heerumaa jechuun maali?
3. Weedduun arrabsoo gaa'ila aanaa kanatti weeddifamaa jiraa?Yoo jira ta'e kan bara durii waliin tokkummaafi garaagarummaa inni qabu naaf ibsaa?yoo hin jiru ta'e maaliif?
4. Weedduun arrabsoo fuudhaafi heerumaa eessatti weeddifama? Yoom weeddifama? Maaliifis weeddifama?
5. Walaloo weedduu arrabsoo fuudhaafi heerumaa beektan natti himaa?
6. Qabiyyee weedduun arrabsoo fuudhaafi heerumaa qabu naaf tarreessaatii tokko tokkoon naaf ibsaa?
7. Weedduun arrabsoo kun aanaa kanatti sadarkaa maalii irra jira?Maaliif jettanii yaaddu?
8. Weedduu arrabsoo kana ilaalchisee yaada dabalataan qabdan yoo jiraate naaf ibsaa.

Dabalee B: Marii Garee

I.Odeeffannoo dimshaashaa

2.1 Maqaa_____Saala_____

2.2 Umurii_____Sadarkaa Barnootaa_____Lakk.Bil._____

2.3 Ganda_____Gooxii_____Garee_____

2.4 Hojii_____

II.Odeeffannoo Qorannoo

Gaaffilee armaan gadii irratti mariyadhaatii yaada keessan naaf kennaa.

1. Naqatanii fuudhuun gulantaalee akkamii keessa darba?
2. Faayidaa weedduun arrabsoo fuudhaafi heerumaa hawaasa oromoo keessatti qabu maali?
3. Weedduun arrabsoo mana wal fuudhan lamaanitti weeddifamu garaagarummaa maalii qaba?
4. Weedduun arrabsoo fuudhaafi heerumaa wal nama hin komachiisaa?Maaliif?
5. Akka aanaa kanaatti yeroo ammaa weedduun arrabsoo fuudhaafi heerumaa sadarkaa maalii irra jira?
6. Dhimmoonni arrabsoo durbaa irratti gufuu ta'an maal maali?
7. Yeroo ammaa aanaa kanatti fudhatamni arrabsoon durbaa qabu maali?
8. Naqatanii fuuduufi weedduu arrabsoo fuudhaafi heerumaa aanaa kanaa ilaalchisee waan hafe jettan mariyadhaa naaf ibsaa?

Dabalee C: Maqaa Odhimtoota Afgaaffiin Odeeffannoo Kennanii

	Maqaa odhimtootaa	Koodii	Saala	Umurii	Sad.bar .	Ganda	Guyyaa
1	Badhaasaa Wayyeessaa	BW	Dhi	62	-	Kaabii	18/9/09
2	Fufaa Dhaabaa	FDH	Dhi	75	-	Kaabii	18/09/09
3	Tamasgeen Ragga'aa	TR	Dhi	67	12	Jiituu	12/09/09
4	Dinagdee Joobir	DJ	Dhi	71	-	Jiituu	12/09/09
5	Taaddasaa Danuu	TD	Dhi	76	-	Jiituu	12/09/09
6	Alamii Asaanaa	AA	Dhia	71	-	Diirii	22/09/09
7	Dullee Dhabbasaa	DDH	Dha	62	4	Diirii	22/o9/09
8	Dirribee Abdataa	DA	Dha	60	-	Diirii	22/09/09
9	Nigaatuu Olaanaa	NO	Dhi	60	12+4	Guyii 02	4-6/9/09
10	Mulugeetaa Mangashaa	MM	Dhi	61	12+3	Guyii 02	4-6/9/09

Dabalee D :Maqaa odhimtoota marii gareen odeeffannoo kennanoo kennanii

T /A	Maqaa odeeffkennitootaa	Koodii	Saala	Umurii	Sad.Bar.	Ganda	Guyyaa
1	Hambisaa Ayyaanaa	HH	Dhi	73	-	Qakkii	15/09/09
2	Kuusaa Tuuchoo	KT	Dhi	79	-	Qakkii	15/09/09
3	Bultum Cawwaaqaa	BC	Dhi	61	7	Qakkii	15/09/09
4	Lammeessaa Fiixumaa	LF	Dhi	71	-	Qakkii	15/09/09
5	Tasfaayee Likkaasaa	TL	Dhi	66	-	Qakkii	15/09/09

Dabalee E :Suuraa odeefkennitoota afgaaffii

Suuraa Ogeessota Waajjira Aadaafi Turizimii Afgaaffiin Odeeffannoo kennanii

Suuraa maanguddoota afgaaffiin odeeffannoo kennanii

Suuraa yeroo odeeffannoo fudhachhun xumurame mul'isu

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo kan ta'eefi Yuunvarsitii kamu keessatti kan hin hojjetamne ta'uu isaa mallattoo kootiin nan mirkaneessa. Wabileen waraqaa qorannoo kanaaf dubbisee irraa fayyadames, hundi isaanii wabii keessatti kaa'uu koo nan beeksisa.

Maqaa qorataa: Maammoo Badhaasaa Wayyeessaa

Mallattoo_____

Guyyaa_____